

ВАЛЕНТИН ЧЕМЕРИС

*Це я, званий
Чемерисом*

Валентин Лукич Чемерис

Це я, званий Чемерисом...

*Текст предоставлен правообладателем
http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=33401457*

Це я, званий Чемерисом... : Фоліо; Харків; 2018

ISBN 978-966-03-8056-1

Аннотація

Є люди, які ніби увібрали в себе цілу епоху. Письменник Валентин Чемерис прожив довге життя (1936–2016), до останнього подиху зберігаючи творчу активність. Послужний список автора вражає: на кінець 2017 року вийшло 75 його книжок (у тому числі близько 20 у видавництві «Фоліо»), це історичні романи, фантастика, романи-есеї, збірки гумору, сатири, пародій, твори для дітей.

Тож у автобіографічному романі «Це я, званий Чемерисом...» перед нами постає трагічна доля нашої України, побачена й пережита малим хлопчиком особисто та його близькими й односельцями: Голодомор, Друга світова, жахливі картини тодішнього голодного існування колгоспників, дітей-сиріт. Вражає невігаданим лихом, масштаби якого годі собі уявити.

Содержание

Українські Чемериси – хто вони такі?	5
І душу бентежить до дна...	12
Ромоданівським шляхом із Ромен у веселий	17
Поділ...	
Планшетка прокурора, або «Кіно приїхало!..	33
Кіно!..»	
«Розташоване на лівому березі нижньої течії	47
річки Хоролу...»	
Це я, «...званий Чемерисом»	64
Прадід Артем, дід Макар, батько Лука	73
як мій рідний татусь один-єдиний раз у	95
своєму житті «стрибнув у гречку!» І що з того	
вийшло... (було, й таке було)	
Кінець ознакомительного фрагмента.	99

Валентин Чемерис; худож. – оформлювач В. М. Карасик.

Це я, званий Чемерисом...

*СЕЛО! І серце одпочине. Село на нашій Україні,
Неначе писанка, село...*

Т. Г. Шевченко

*...ЗАЇЧИНЦІ! Розташоване на лівому березі
нижньої течії річки Хоролу, за 22 км від райцентру
і залізничної станції Веселий Поділ...*

*Уродженцем Заїчинець є український
письменник **Валентин Лукич Чемерис**.*

*З енциклопедичного довідника «Полтавщина». Київ:
Українська енциклопедія імені М. П. Бажана, 1992*

Українські Чемериси – хто вони такі?

Прізвище своє – Чемерис, з великої, звісно, літери, як і пишуться всі прізвища, я вважав всього лише... прізвищем. Його носили всі мої полтавські предки – прадід Артем, дід Макар, батько Лука і я ось ношу, Валентин, їхній правнук, онук і син – глибше своєї генеалогії я не досліджував, бо глибше не збереглося ніяких даних.

А що таке прізвище – зрозуміло за словником. Це – «найменування особи, набуте при народженні або вступі в шлюб (у мене – при народженні. – *В. Ч.*), що передається від покоління до покоління і вказує на спорідненість».

Ото й у мене прізвище Чемерис (всього лише прізвище), що передається в моєму роду від покоління до покоління – прізвище й нічого більше.

І раптом виявляється: чемерисів (так-так, з малої літери) колись було в Україні багато – тисячі й тисячі. Із них у війську Богдана Хмельницького навіть склалися цілі полки.

Виходить, колись в Україні було плем'я (племена) або народність, яка так і називалася: українські чемериси. (Слава богу, що хоч українські, адже я з діда-прадіда українець.) І чемериси тут тому з малої літери, бо це загальна назва тієї народності. Як-от українці, росіяни, білоруси, болга-

ри, французи тощо. Одне слово, була колись якась загадкова народність – українські чемериси, від найменування якої й походить моє родове прізвище.

Походженням свого прізвища, справді, рідкісного навіть для мого села Заїчинці, де я народився року 1936-го й виріс, набравшись ума, я цікавився чи не зі шкільних своїх років. І навіть свого часу написав біографічну повість «Це я, званий Чемерисом» (вміщена в моїй автобіографічній трилогії «Веселий смуток мій». Київ, 2007)¹.

Там я розповів і про історію та походження мого прізвища, котре декому з українців здається ніби не нашим. Себто не національним, на кшталт українських прізвищ, що закінчуються на «-енко»: Іваненко, Шевченко тощо.

Не буду повторюватись, скажу лише, що я перелопатив масу історичних джерел і зрештою погодився, що моє прізвище походить від назви тюркських племен (татар) чемерисів, які в сиву давнину перебували на службі в польських королів та багатії шляхти. З Польщі, поступово емігруючи, перебралися в Україну (західну) та на Волинь, Житомирщину. І взагалі – Поділля. Асимілювалися із часом, породичалися з українцями й зрештою у якомусь там поколінні стали теж українцями. От звідки й пішло прізвище Чемерис: від тих турків, які змішалися за століття з українським населенням. І воно вказує, звідки родом носій прізвища Чемерис. Звідки

¹ Також повість надрукована в журналі «Вітчизна», № 11–12, 2006 р. і № 1–2 за 2007 р.

походять його предки, часом і далекі-предалекі. Як-от: Литвин – виходець із Литви, Швед (Шведов) – виходець із Швеції, Циганков – із циган, Білорус – із Білорусі, Татаринів – із татар і т. д.

Але на Інтернет-сайті (Вікіпедія) зовсім іншої, виявляється, думки. «В окремих історичних джерелах і в літературі іноді чемерисів ототожнювали з татарами-ліпками, для чого не існує підстав».

Отже, слово Вікіпедії.

Звертаюсь за консультацією до Інтернету про походження свого прізвища.

Мить – і Вікіпедія дає відповідь (здається, у неї на всі запитання готові в запасі відповіді):

«Походження. Прізвище Чемерис виникло від західно-української місцевої назви переселенців чемерисів (марійців). Російський варіант прізвища – Черемісін, що означає те саме – марієць.²

Відомі носії:

Чемерис Валентин Лукич – український письменник (от де не сподівався себе зустріти!); Чемерис Володимир Володимирович – український правозахисник; Чемерис Микола Анатолійович – український поет».

А вже далі пішли вони – українські чемериси. Власне, їх-

² *Марійці* – народність угро-фінської мовної групи, становлять основне населення Марійської АРСР. Марійці – самоназва – марі, колишня назва – черемиси. Загальна кількість 622 тис. чол. (1975). Марійська мова, черемиська мова – мова марійців.

ня історія.

«Українські чемериси – етногрупа марійців, які переселилися в українські воєводства Речі Посполитої в 1527 році, а також на протязі 40 років чемериських війн. Одна з найстаріших і компактних груп фіно-волзького населення України, відома під застарілим етнонімом «чемериси». За даними академіка Ярослава Дашкевича, зберегли національну ідентичність, мову і традиційну релігію до кінця XVIII ст., так звані «барські черемиси» – до кінця XIX ст. (від назви міста Бар).

Чемериси – українська народна назва; справжня назва – черемиси, згідно з самоназвою, марійці. Цей народ із Поволжя, значна група якого переселена в якості полонених на західні кордони Московського князівства, втекла через Білорусію на Волинь у 1527 році. Пізніші міграції XVI ст. пов'язані з повстанням черемисів проти московської влади; у другій половині XVIII ст. на Полтавщину втекли черемисикріпаки з Курської губернії.

Використовували марійську мову, що належала до волзької групи фіно-угорських мов. Основне місце розселення – Бар на Подолії (з 1541–1542), де створили окрему автономну частину міста «Чемериський Бар». Виконували сторожову службу, захищаючи Подолію від татар, брали участь у походах на Причорномор'я. Займалися також хліборобством, огородинництвом, тваринництвом, бджолярством, полюванням. Інші поселення – подільське місто Черемиси (з

1600, на початок XVIII ст. припинило існування); передмістя Черемисівка (виникло після 1607) біля сучасного села Сальник Вінницької області; м. Чемерпіль (з 30-х рр. XVIII ст.) тепер Кіровоградської обл., колишній Чемериський Бар – сьогодні с. Чемериси біля Бару. Окремими сім'ями чемериси жили в Каневі (сер. XVI ст.). Спочатку язичники, потім православні. У мовному відношенні в XVII ст. асимілювалися з українцями (слава, слава тобі, асиміляція³! – *В. Ч.*). За приблизними підрахунками, у 70-х роках XVI ст. на Подолії проживало не менше 1–1,5 тис. чемерисів, в 70-х роках XVII ст. – близько 10 тисяч. До кінця XVII ст. були консолідованим острівним етносом із досить стійкими етнічними бар'єрами.

Брали активну участь у визвольній боротьбі під проводом Богдана Хмельницького, коли основна маса їх перейшла на бік козаків, створивши окремі кавалерійські частини, або увійшли до складів козацьких полків. Їхніми центрами були Кам'янець-Подільський і Бар. У складі військ гетьмана Петра Дорошенка воювали з гетьманом Михайлом Ханенком та Іваном Самойловичем, з російськими військами, які взяли в облогу Чигирин (події 1672–1673). Тоді являли собою велику військову силу на Подолії. У 1699 році емігрували – частина з них – на землі поблизу Дунаю й на Хотинщину. Піз-

³ Асиміляція (з лат. уподібнення) – злиття одного народу з іншим унаслідок засвоєння його мови, культури, національних ознак. Природна асиміляція відбувається при контакті етнічно різних груп населення, змішаних шлюбах тощо; примусова асиміляція – насаджується шляхом примусу, дискримінації.

ніше повернулися під ім'ям «волоських чемерисів». У 50–60 рр. XIX ст. барські чемериси боролися з російською адміністрацією за відновлення прав, відміни панщини.

Проживання чемерисів залишило помітні сліди в українській антропоніміці⁴ (прізвище Чемерис), топоніміці, матеріальній культурі (чоловічий верхній одяг для верхової їзди – чемерка, була поширена до 20-х років XX ст.; чемериська вишита сорочка XVII – поч. XVIII ст. впливала на українську), а також в українському фольклорі Подолії.

Українські чемериси...

Такими вони були колись – віки тому, як своїми кінними полками йшли до Богдана Хмельницького за волю своєї нової батьківщини боротися. Дорогі мої пра-пра...марійці, названі у нас чемерисами – такими вони й залишилися в історії України, хоч уже років триста чи двісті як стали українцями. Чи то пак – українськими чемерисами. А з ними і я, Чемерис, з діда-прадіда українець.

Я не знаю, звідки родом мої далекі-далекі предки (а раптом марійці?), які в Україні вже тоді – починаючи з 1527 року, найраніша згадка про них, – стали українськими чемерисами в українських воєводствах Речі Посполитої, з Подолії чи з Вінниці й Кам'янець-Подільського, з Чигирини, коли во-

⁴ *Антропоніміка* – розділ ономастики, що вивчає власні імена людей, їх виникнення, розвиток, структуру, функціонування, соціальні та національні особливості; досліджує також псевдоніми, прізвиська, криптоніми тощо; сукупність власних імен людей у певній мові.

ни воювали у війську батька Хмеля і навіть мали чисто свої чемериські полки, виборюючи разом з українцями волю; чи з Хотинщини, чи з сучасного села на Вінниччині Барські Чемериси (населення за переписом 2001 року 920 чоловік, площа – 8,3 км²), чи...

Чи з Полтавщини, любої моєму серцю малої моєї батьківщини, куди вони «забігли», рятуючись від переслідувань московської влади, а дехто й втікав із кріпацтва в другій половині XVIII століття.

Мабуть, мої чемериси все-таки з Полтавщини, звідки і я родом, Валентин Чемерис, український... чемерис.

Був разом із предками моїми, – і, сподіваюсь, буду завжди й вічно Чемерисом, який український... чемерис.

У чому й розписуюсь:

Валентин Чемерис

*Чемерис, чемерис, чом дівочок не любиш?
«Народныя песни Галицкой и Угорской Руси,
собранныя Я. Ф. Головацким...», 1878 р.*

І душу бентежить до дна...

Моя хрещена, батькова сестра, тітка Одарка, або Чемерисівська Даша, як її доброзичливо звали односельці (Чемерисівська, щоб відрізнити від інших Дашок), коли писала мені в Дніпропетровськ листа, де я тоді мешкав, то неодмінно так починала:

«Привіт з Полтавщини!»

І це мене одразу ж налаштовувало на якийсь трохи аж вродистий лад.

Привіт з Полтавщини!.. Моя Полтавщина...

Анатолій Косматенко, неперевершений наш український байкар, сам, до речі, донеччанин, любив Полтаву як рідну, як свою батьківщину. Якось, пригадую, поставив йому при зустрічі традиційне для письменників запитання: над чим працює, й у відповідь почув скупе: над новими байками. Але через мить, ніби щось пригадавши, сатирик глянув на мене просвітленими очима і заговорив як про щось потаємне:

– Обдумую байку про твою Полтаву, – він так і сказав: «... про твою Полтаву», хоч я тоді жив у Дніпропетровську. – Не дивуйся, що байку. Коли б я був поетом-ліриком, то неодмінно написав би пісню про Полтаву – вона заслуговує найкращої пісні. Але я байкар, тож про цей славний край напишу байку. Ще не знаю, яка вона вийде, але в ній неодмінно має бути слово «Полтава». Це ж таке мелодійне слово, пісен-

не, ласкаво-лагідне. Це, власне, символ України. Якщо Володимир Сосюра прямо закликав: «Любіть Україну», то це я хочу сказати іншими словами в іншому жанрі...

Через рік чи два придбавши нову збірку Анатолія Косматенка, видану в бібліотечці «Перця», «У лісі й поза лісом» (1972), я з приємністю прочитав там байку «Полтавські галушки» і подумав, що байкар таки виконав свою обіцянку, байку про мій рідний край написав і написав гарний твір, ліричний, мелодійний, не байку, а – пісню, що починається такими натхненними – не побоюся цього слова – рядками:

Полтава! –
Одне тільки слово, красиве й ласкаве,
А душу бентежить до дна.
Полтава, Полтава! –
І мова Наталки, проста й величава,
І сміх «Енеїди» луна.
Полтава, Полтава...
Чи ж то дивина,
Що, їдучи знов по розлуці до неї,
Полтавець Полтаву в купе вихваляв!
Хвалив свої парки і світлі алеї,
Замріяну Ворсклу між верб та отав,
А надто – окрасу Полтави всієї:
Дівчат чорнобрових, справжнісіньких пав!
Полтава, Полтава...

Так сталося, що в мене подвійне земляцтво: за місцем на-

родження я полтавець (був ним і завжди залишуся!), а за проживанням – ще й придніпровець, бо сорок років мого життя минуло в Дніпропетровську.

На Полтавщині – шістнадцять.

Тож земляки мої і там, і там. І при слові «Полтавщина» у мене щемно тепліє біля серця і справді, як написав байкар, Полтава «душу бентежить до дна». Бо це земля юності моєї ранньої, земля моїх батьків, дідів, прадідів, земля моїх пращурів – козаків і селян, край роду мого, а це – навічно. Але й при слові «Дніпропетровщина» теж щемно тепліє біля серця, адже на берегах Дніпра – батьківщина моїх дітей і онуків, край, де я утверджував себе в Україні, де слово моє розпочало свій шлях до читачів...

У всіх довідниках значиться, що я народився 8 липня 1936 року в Полтавській області...

Це так, хоча самої Полтавської області, якщо підходити до справи формально, тоді ще не було – вона молодша за мене аж на один рік.

Чомусь Полтавську губернію, що була утворена ще в 1802 році, більшовики зліквідували у 1925-му. Декретами ВУЦВКу Золотоніський, Кременчуцький і Хорольський повіти віднесли до новоствореної Кременчуцької губернії. (Переяславський повіт віддали Київській губернії.) Ще однією постановою ВУЦВКу було ліквідовано поділи на повіти і волості, а на території губернії створили 7 округів, які поділялися на 89 районів.

У 1932–1937 роках територія Полтавщини входила до складу Харківської області (тож виходить, що я у 1936 році народився на Харківщині). І лише 22.IX.1937 року нарешті було створено Полтавську область – у центральній частині Лівобережної України, в межах Придніпровської низовини. В енциклопедіях зазначено, що поверхня Полтавщини – «хвиляста рівнина, яка широкими терасами полого знижується на південний захід до Дніпра. На сході рівнина розчленована річковими долинами, ярами й балками, на південному заході – плеската. Пересічні висоти на північному сході – 170–202 м, на південному сході – 60–100 м.

Клімат помірно континентальний з помірно холодною зимою і помірно теплим літом».

Основне населення області – українці.

У складі області 15 міст та 21 селище міського типу, 375 сілрад і 25 районів.

Для свого народження я вибрав південно-західну частину області, точніше – Семенівський район: площа 1,3 тис. кв. кілометрів, поверхня – полого хвиляста з давніми прохідними долинами та западинами, річки – Сула, Борис, Хорол та Крива Руда. Щодо річки Сула, то я про неї чув (у пам'ять на-завжди врізався рядок із «Слова о полку Ігоревім»: «За Сулою іржуть коні, у Києві слава дзвонить...»), що ж до Кривої Руди та Бориса – виявляється, є й така річка з чоловічим йменням! – я ніколи в дитинстві не чув. А ось Хорол – то моя рідна – найрідніша річка, і про неї ще буде та буде мова.

Центр району – с/мт Семенівка.

Ромоданівським шляхом із Ромен у веселий Поділ...

Влітку, коли в розпалі курортний сезон, коли люди, наче збожеволівши, хапаються за чемодани, й не відчуючи землі під ногами, мчать на вокзали, в аеропорти, в річкові порти й на автостанції, так ось влітку, у великому промисловому місті купити квитка на поїзд, та ще південних напрямків – справа надто тяжка. А іноді й безнадійна. До кас попереднього продажу квитків і не підступишся. Бюро замовлень потопає в замовленнях, на вокзалах, як у казані, що кипить на доброму вогні...

На моє безмежне пасажирське щастя, залізничне начальство, завалене скаргами пасажирів, вирішило того літа – 1976 рік, – хоч якось розгребти оте вавилонське стовпотворіння, розіслало на центральні вулиці та житлові масиви Дніпропетровська пересувні каси. Один із таких автобусів на час літнього пасажирського піку почав щодня (але всього лише на дві години!) зупинятися й на нашій вулиці. Хоча пересувна каса відчинялася о дванадцятій годині дня, в чергу треба було записуватися десь із восьмої ранку, і лише тоді з'явиться хоч якийсь шанс – якщо поталанить! – десь о першій дня нарешті отримати заповітний залізничний квиток, наче перепустку в рай.

Отож, вистоявши довжелезну і до самого краю знервовану чергу, я десь о першій дня – це з восьмої ранку! – клятий і м'ятый, а таки протиснувся до віконечка пересувної каси і в мріях вже бачив себе в рідному селі, у Заїчинцях, бо саме туди збирався того літа з'їздити зі своїм сімейством.

– Два квитки на ленінградський (тоді ленінградський!) до Семенівки! – вигукнув я притьмом у віконечко. Але касирка раптом здивовано сказала:

– Здається, ніякої Семенівки на всьому шляху слідування поїзда Дніпропетровськ – Ленінград немає... – Але, мабуть, її розчулив мій розгублено-нещасний вигляд, бо вона змилостившись мовила: – Хвили-ночку... зараз я для певності подивлюся в довіднику...

Вона гортала грубезний, заяложений і добряче пошарпаний фоліант, бурмочучи про себе назву станції, а я стояв і співчутливо думав: оце так закрутили пасажирів бідній касирці голову! Як це – немає Семенівки, коли я народився не де-небудь, а – в Семенівському районі, де завжди (принаймні за моєї пам'яті) була залізнична станція, на якій на лічені хвилини зупинялися – зупинялися! – швидкі поїзди далекого слідування. Та й сам я не раз і не двічі їздив до своєї Семенівки. А далі вже автобусом місцевого сполучення «Семенівка – Біляки» за годину діставався до своїх Заїчинець, а вона... немає. Таке видумала...

Касирка нарешті відклала товстелезний довідник.

– Названої вами станції немає!

– Як це – немає? – трохи не в розпачі вигукнув я. – Мусить бути!

– О, Господи! – вирвалося в касирки. – Не дотягну я до пенсії. Ти йому кажеш, що на всьому слідуванні поїзда Дніпропетровськ – Ленінград ніякої Семенівки немає, а він затявся: давай йому в Семенівку!..

Здоровенна черга, що неспокійно нуртувала за мною, почала ремствувати:

– Та він не знає, куди йому їхати!

– Добрих п'ять хвилин морочить касирці голову якоюсь Семенівкою!

– Вона б уже двох обслужила!

Чергу можна зрозуміти: через годину пересувна каса зніметься з місця і – лови тоді журавля в небі! Нікому не хотілося через непорозуміння з якоюсь там Семенівкою повертатися ні з чим.

Але ж і Семенівка не могла провалитися крізь землю зі своєю станцією і рейками. І взагалі... Що та касирка змогла? Як це немає Семенівки, коли – це я запам'ятав з енциклопедії – вона розташована в західній частині Полтавської області на річці Крива Руда за 134 кілометри від Полтави. Спершу наприкінці XVII століття на Ромоданівському тракті виникло невелике поселення, яке спочатку було кіннопоштовою станцією. До кінця 1781 року Семенівка входила до Хорольської сотні Миргородського полку, потім – до Хорольського повіту Київського намісництва. 1787 року

в Семенівці проживало 254 особи чоловічої статі – колезького асесора Родзянки. Свою назву населений пункт дістав після розподілу земель О. С. Родзянком між трьома синами. Ось звідтоді село, яке дісталось Семену, і стало зватися Семенівкою. З 1796 року воно належало до Малоросійської, а з 1802-го – Полтавської губернії. З 1836 року Семенівка – містечко. Волосний центр. Наприкінці ХІХ століття споруджено залізницю Кременчук – Ромни, що пролягла через Семенівку. Щодо району, то він утворився в березні 1923 року з Семенівської, Зубанівської та Зайчинської (Заїчинської) волостей Хорольського повіту в складі Кременчуцького округу. З лютого 1932 року по вересень 1937-го був у складі Харківської області, а з вересня 1937-го – Полтавської. З грудня 1962 року входила в Хорольський район. У січні 1965-го знову утворено Семенівський район.

І ось... «Семенівки немає». Казна-що таке! Чи в тієї касирки не всі дома?

Я мав надто розгублений вигляд, і касирка, зжалівшись наді мною, почала гортати ще два якісь грубезні довідники. А дорогоцінні хвилини спливали у безвість, а черга вже відкрито і голосно почала обурюватись і ладна була мене розтерзати на шмаття... Нарешті касирка таки знайшла Семенівку. Та не одну, а відразу аж дві: одну десь у Білорусії, біля Гомеля, і другу в Чернігівській області. Все. Полтавська Семенівка як крізь землю провалилася!

Я відійшов від каси, все ще нічого не тямлячи. Куди це так

негадано і коли провалилася моя Семенівка, що їй сліду на полтавській землі не лишила?.. Та я ж тільки минулого року їздив туди і позаминулого... і поза... поза... Автобусом Дніпропетровськ – Миргород до автостанції Семенівка... Автобусом до автостанції Семенівка... І тут мене, як кажуть в таких випадках, осінило.

Кидаюсь знову до каси.

– Он той знову зі своєю Семенівкою! – обурливо закричали в черзі. – Не пускайте його, бо він зовсім замакітрить касирці голову!

Але я вже дістався до каси і закричав у віконечко:

– Пробачте, будь ласка!.. Семенівкою зветься лише автостанція. Це, якщо їхати автобусом. І райцентр Семенівка. І селище теж. А щодо залізничної станції в Семенівці, то вона називається Веселий Поділ. Станція Веселий Поділ – оце і є моя полтавська Семенівка!

Посміхнувшись, касирка простягла мені два квитки до Веселого Подолу, до моєї Семенівки. Це все залізниця винувата, – уперто називає станцію в Семенівці Веселим Подолом!

Родзянки – український рід, що походив з козацької старшини (започаткувався десь у XVIII столітті). Та якщо один з Родзянок був хорольським сотником, другий – гадяцьким полковником, то вже Аркадій Гаврилович Родзянко (1793–1846) був просто українським поміщиком. І – поетом. Принаймні писав вірші. На цьому ґрунті – поетичному – він і по-

знайомився з Тарасом Григоровичем Шевченком та запросив його до себе на гостину в село Веселий Поділ, у власний маєток.

Веселий Поділ для мене, малого заїчинця, завжди звучав, як дивна магія. Ве-се-ли-ий По-оді-іл!.. Поділ – ясно, що це таке – низина. На подолі, значить, у низині. Але чому веселий? Що там – усі тільки те й роблять, що сміються? Лише згодом я почав здогадуватись, що веселий – означає гарний, життєрадісний, добрий. Подолом ще називали ділянку землі, виділену в користування комусь... От і Веселий Поділ – то комусь виділена низина, гарна і мальовнича... Але це я втямив значно пізніше, а тоді, малим, думав, що у Веселому Подолі тільки те й роблять, що сміються. Бо там завжди весело. От би побувати в такому селі... А побувати мені, заїчинцю, у Веселому Подолі було просто, адже село з такою симпатичною назвою було на півдорозі до Семенівки. І коли я вперше побував школярем у Веселому Подолі, то був трохи аж розчарований – нічого веселого у Веселому Подолі не виявилось. Це я так визначив, коли їхав через Веселий Поділ колгоспною машиною в Семенівку.

І разом з тим це було найнезвичніше село, бо саме в ньому, у Веселому Подолі, гостював Тарас Григорович Шевченко (як ще раніше Олександр Пушкін). З усіх сіл Семенівського району – Худоліївка, Наріжжя, Пузирі, Новий Калкаїв, Жовтневе, Богданівка, Горошине, Тукали, Калинівка, Великі Липняги, Оболонь, Новоселиця, Заїчинці, Біляки, По-

гребняки, Товсте, Василівка, Брусове, Очеретувате, Устимівка, Вербики, Крива Руда, Степанівка, Іванівка, Дем'янівка, – лише Веселому Подолу пощастило зустрічати Кобзаря. Та ще – моєму селу. Але про це далі.

Восени 1845 року Тарас Григорович познайомився з поміщиком Аркадієм Родзянкою в Ромнах на Ільїнському ярмарку і разом з ним виїхав до Веселого Подолу, де пробув кілька днів і, зокрема, намалював портрет сина Родзянки Гаврила. В коментарях до листування Шевченка зазначено, що Аркадій Родзянко сьогодні «маловідомий поет». Сам Тарас Григорович через тринадцять років, уже будучи в засланні на березі Каспійського моря, на півострові Мангишлак у Новопетровському укріпленні, в щоденнику (запис від 9 липня 1857 року) охарактеризував Аркадія Родзянку, як автора «малороссийских грязнейших и глупейших стихов». Не вельми приваблива оцінка.

Ось повністю цей запис:

«В продолжение ночи я не мог заснуть: меня грызла и гоняла, как на корде, вокруг огорода самая свирепая тоска. На рассвете я пошел к морю, выкупался и тут же на песке заснул. Видел во сне покойника Аркадия Родзянку в его Веселом Подоле, близ Хорола. Показывал он мне свой чересчур затейливый сад. Толковал о возвышенной простоте и идеале в искусствах вообще и в литературе в особенности. Ругал наповал грязного циника Гоголя, и в особенности «Мертвые души» казнил немилосердно, потом потчевал какими-то гер-

метически закупореними кильками і своїми грязнейшими малоросійськими виршами вроді Баркова. Отвратительний старичишка. (На час їхнього знайомства «старичишке» виповнилося п'ятдесят три роки. До речі, він свого часу дружив з Анною Керн, героїнею знаменитого пушкінського вірша «Я помню чудное мгновенье...» – В. Ч.) Разбудил меня мелкий тихий дождик, и я прибежал на огород мокрой курицей».

І далі:

«Говорят, о чем наяву думаешь, то и во сне пригрезится. Это не всегда так. Я, например, Аркадия Родзянку видел всего один раз, и то случайно, в 1845 году, в его деревне Веселый Подол, и он мне в несколько часов так надоел своей глупою эстетикой и малоросійськими грязнейшими и глупейшими стихами, что я убежал к его брату Платону, к его ближайшему соседу и, как водится, злейшему врагу. Я забыл даже, что я виделся когда-то с этим сальным стихоплетом, а он мне сегодня пригрезился...»

Гостював Тарас Григорович в Аркадія Родзянки недовго і відразу ж втік до його брата Платона Гавриловича – хорольського повітового предводителя дворянства, і син А. Родзянки напише у спогадах, що причиною втечі Шевченка був ляпас, якого в його присутності дав дворецький хлопчикова-віслугі. Будучи сам у такому віці панським слугою (козачком), Тарас Григорович не міг знести того видива.

Але чому ж Т. Шевченко двічі на протязі одного запису

називає веселоподільського поміщика-поета автором «грізнейших и глупейших стихов»? Виявляється, Аркадій Гаврилович писав еротичні вірші, балансував, як кажуть, на грані порнографії. (А втім, були в нього й порнографічні речі!) Олександр Пушкін, котрий був знайомий з А. Родзянком, називав його у віршах дещо інакше – «намесником Феба и Приапа». Якщо заглянемо до міфологічного словника, то дізнаємось, що Феб – це одне з найменувань Аполлона, бога муз. Що ж до Приапа, то це – грецький бог садів, полів, захисник стад кіз та овечих отар, покровитель виноробства тощо. Пізніше він став ще й богом чуттєвих насолод, любово-страстя. Алгорично Приап – це любово-страстя, хіть, любовні пристрасті, жага кохання.

Про Баркова можна дізнатися з московської «БСЭ» (т. 4, стор. 249), що Іван Семенович (або Степанович) Барков (1731 чи 1722–1768) – російський поет і перекладач. Сучасники цінували його віршовані переклади сатир Горація і байок Федра. Але знаний він був ще й своїми непристойними віршами, що розходилися у списках.

Так звані сороміцькі вірші у всі часи в різних народів завжди були популярними, й Україна тут ніколи не була винятком. Їх складали здебільшого безіменні поети, це те, що ми сьогодні називаємо описовим терміном – народна творчість. Образні й дотепні, повні життєвого сороміцтва, солонуваті, а то й відверто похабні, здебільшого нецензурні, які, як колись казали, не для витончених вух чи вишуканого товари-

ства, вони все одно знаходили своїх слухачів (і читачів) і користувалися незмінним успіхом та популярністю в більшій частини населення. В чоловічих компаніях їх читали під загальний регіт, вони легко переходили з уст в уста. Згадаймо, як нині популярні на теренах Західної України численні сороміцькі коломийки – теж вельми дотепні, їх охоче співають в компаніях і навіть у змішаних – серед жінок і чоловіків. Вони, як і круті слівця, мовби їх і немає, а вони є, і кожне нове покоління заново відкриває їх для себе.

Українські сороміцькі вірші любив і Микола Гоголь, великий знавець нашої народної творчості у всіх її жанрах.

Український еротичний журнал «Лель» (у міфології західних і східних слов'ян – це бог шлюбу й любові, син Лади. Одне з дуже давніх поганських божеств) у третьому числі за 1994 рік вперше видрукував низку сороміцьких пісень (до речі, вельми відвертих, дотепних і, безперечно, талановитих) у записках М. Гоголя. До публікації вміщена й передмова, яку тут варто хоч частково зачитувати:

«В одному з листів до М. О. Максимовича М. В. Гоголь писав: «Вы не можете представить, как мне помогают в истории песни. Даже не исторические, даже похабные; они все дают по новой черте в мою историю, все разоблачают яснее и яснее, увы, прошедшую жизнь и, увы, прошедших людей...» Одну з таких «похабних» пісень – «Наварила сочевиці...» М. Гоголь надіслав Максимовичу в листі, датованому 20 грудня 1833 року.

І далі редакція популярного «Леля» цілком справедливо зазначає, що «ставитись до цих пісеньок, звичайно ж, треба без пуританської упередженості, не забуваючи, що подібні до них інколи перетворювалися на епізоди неповторної соковитості гоголівської прози, як, приміром, пісня «Що ти маєш під намистом» у «Ночі перед Різдвом» (побачення Солохи і дяка Осипа Никифоровича), окремі ж так і залишилися зразком дотепності й неповторності народного гумору».

Я довгий час розшукував сороміцькі пісні Аркадія Родзянка (звичайно ж, в поетичності вони значно поступають-ся українським сороміцьким пісням), але так і не знайшов їх. Виходив навіть на шевченкознавців (а кому, як не їм знати оточення Кобзаря і тих людей, які з ним контактували) і все марно. І лише Анатоль Ілліч Костенко, критик і літературознавець, автор ряду книжок про Т. Г. Шевченка, розповів мені (йому тоді йшов 86-й рік), що до Другої світової війни ходили в рукописах сороміцькі вірші А. Родзянка, їх охоче цитували в певних компаніях і переписували. Будучи репресованим за тоталітарного режиму, Анатоль Ілліч багато років провів у сталінських концтаборах, і там, як він розповідав, один зек жив з того, що наспівував співкамерникам нецензурні пісні Аркадія Родзянка, і за це зеки його годували. Це свідчить, що вірші веселоподільського поміщика, писані бозна-коли, були популярними у різні століття. І зараз їх багато хто знає напам'ять. Та й сам Тарас Шевченко, як розповідав мені Анатоль Ілліч, не цурався подібної усної

творчості, в його листах можна подибати і сороміцькі фрази в народному дусі, в архіві збереглися подібного ж змісту малюнки жінок. Та й сороміцькі віршовані рядки він теж складав – у всьому він був чоловіком, а не іконою. А ось гнівна фраза про «глупейшие и грязнейшие вирши» Родзянка в поета вихопилась, певно, або під дратівливий настрій, або тут зіграв свою роль соціальний мотив (Шевченко в минулому кріпак, а Родзянко – поміщик). Отож, Тарас Григорович ніколи не був пуританином чи, не доведи Господи, святошею – тому й залишив сороміцькі малюнки жінок. Він у всьому був справжнім чоловіком, і все чоловіче було йому властиве, як взагалі, ніщо людське не було йому чужим. Це перше. І – друге. Сороміцькі вірші Аркадія Родзянка і через сто та двісті років ходять по руках, виконуються в компаніях, виходить, вони комусь-таки потрібні? І боротися з ними (звичайно, від дітей їх треба ховати) – то безнадійна справа. І такі твори треба знати, бо й така творчість є і несе якусь інформацію про минуле, про народний характер, звичаї тощо. І нічого тут викличного немає – народна творчість знає і не такі приклади.

Але повернімось до поїздки Тараса Григоровича до Веселого Подолу восени 1845 року. Недовго погостювавши в Родзянок, Т. Шевченко «утік» від них і вже з Миргорода написав ввічливого листа Аркадію Григоровичу Родзянці та дружині його Надії Якимівні, називаючи їх «добрими» – швидше всього, з ввічливості (лист від 23 жовтня).

У тому ж листі Кобзар пише: «Коли увидите Фанни Ивановну и Осипа Ивановича, то пожелайте им от меня того, чего они сами себе желают».

На якусь там Фаїну Іванівну й Осипа Івановича я й уваги не звернув, якби не примітка до того листа: «Мова йде про сусідів Родзянок – подружжя Дрекслерів, які жили недалеко від Веселого Подолу в с. Заїчинцях».

Я був у захопленні. Виявляється... Це ж треба, га? В моєму селі мешкало якесь подружжя, котре було знайоме з самим Кобзарем! Хто вони – Фаїна Іванівна і Йосип Іванович? Чому я нічого про них не чув у селі? А втім, що тепер почувеш, як стільки років звідтоді минуло, на землі змінилося не одне покоління з тих часів. То хто вони? Поміщики? Але поміщиків у моєму селі не було. Виходить, інтелігенти. Знайомі чи, може, й друзі Родзянка?

Скільки я не розпитував у селі старих людей (ніяких архівів, ясна річ, не збереглося) – чи не пам'ятають вони про Фаїну Іванівну та її чоловіка Йосипа Івановича Дрекслерів, котрі більш як сто років тому жили в Заїчинцях і приїздили у Веселий Поділ на зустріч з Тарасом Шевченком, ніхто нічого певного мені так і не міг відповісти.

Але якось перечитуючи дослідження Дмитра Косарика «Життя і діяльність Т. Шевченка. Літературна хроніка» («Радянський письменник», 1955 р.), я на сторінці шостій, де йдеться про 1845 рік, прочитав таке: «Липня 22 Шевченко виїхав ромоданівським шляхом з Ромен у с.

Веселий Поділ.

Липня 24–30 Шевченко перебував в с. Веселий Поділ. Звідси їздить у села Платонівщину, Горби, Заїчинці (родину лікаря), Хорол, у Вишняки». (Принагідно зазначу, що в жодному з цих населених пунктів пам'ятника Т. Г. Шевченку немає, але в кожному з них є незмінний і всюдисущий Ленін!)

Отже, виявляється, що загадкові Дрекслери були лікарями і працювали лікарями в своєму рідному селі! Виходить, Кобзар відвідував моє село! Виявляється, більш як сто років тому, за «проклятого царату» в моєму селі вже були лікарі! Тоді як за мого життя у селі, себто за радянської влади – принаймні до 1954 року – там був лише фельдшерський пункт із фельдшеркою.

Відкриваю енциклопедичний довідник «Полтавщина», стор. 118, читаю: «З Веселого Подолу виїжджав (Шевченко. – В. Ч.) у розташовані поблизу села Вишняки, Платонівку, Заїчинці, а також Хорол, де описав історичні пам'ятники. Місцевість навколо Веселого Подолу описав в «Археологічних нотатках». Згадка про село (Заїчинці. – В. Ч.) є в повісті «Наймичка» і в «Щоденнику».

Згодом з літературних джерел мені вдалося дізнатися, що Дрекслер був за національністю німець. П. Зайцев у своїй відомій і вельми цінній праці «Життя Тараса Шевченка» на сторінці 141-й пише: «Він (Дрекслер. – В. Ч.) і його дружина дуже подобались Шевченкові й дали поетові багато ма-

теріалу для початої 10 років пізніше повісті «Музыкант», де в особах лікаря Антона Кириловича і його дружини можна впізнати цих симпатичних Шевченкових приятелів».

...Бачу старовинні Ромни на Сулі, при впадінні у неї річки Ромен, ті прадавні Ромни, про які згадується ще в Лаврентіївському літопису під 1096 роком: місто-фортеця вже тоді захищала східні кордони Київської Русі від нападів половців.

Бачу, як сонячного дня хвилястою рівниною, де-де порізаною балками та ярами, котить ромоданівським шляхом панська карета веселоподільського поміщика і поета Аркадія Гавриловича Родзянка, у якій з її господарем їде в мої рідні краї Тарас Григорович Шевченко. Це було в липні 1845 року. Через кілька днів Кобзар відвідає й мої рідні Заїчинці. Але хто нині скаже, у яких архівах можна знайти відомості, де саме в селі стояла хата лікарів Дрекслерів, і чим вони пригощали свого дорогого гостя і чому саме його, вчорашнього кріпака, запросили до себе в гості Дрекслери? А напевне ж, любили поезію, знали його вірші, принаймні чули про нього раніше. І про що вони гомоніли і як провели час? Чи сподобалось Тарасові Григоровичу моє рідне село? Здається, Дрекслери засимпатизували поету, коли він передавав їм вітання: «Коли увидите Фанни Ивановну и Осипа Ивановича, то пожелайте им от меня того, чего они сами себе желают».

Якими тоді були Заїчинці – даних не збереглося. Відо-

мо тільки, що через чотирнадцять років після того, як село відвідав Кобзар, себто у 1859 році, в Заїчинцях налічувалися 181 двір і 1157 жителів. Зазначу, що через 141 рік, у 1990 році, в Заїчинцях вже було тільки 723 жителі.

Планшетка прокурора, або «Кіно приїхало!.. Кіно!..»

Якщо вийти з мого села за міст через річку Хорол, то дорога спершу піщана, а далі – грудкувато-вибоїста, поміж хутором Чаплинці з одного боку і селом Бакумівкою з другого поведе прямцем у село Паніванівку і далі до села Веселий Поділ, а вже звідти поверне до боліт річки Крива Руда, і там, ще раз повернувши, вийде на Семенівку – 22 кілометри від Заїчинець до райцентру закінчиться в центрі районної столиці, там, де розташувалися побутокмбінат, лікарня, в якій закінчила свої багатотрудні земні дні моя хрещена, крамниці, різні установи і серед них редакція газети «Комуністичним (тоді – комуністичним, а яким же ще?) шляхом», трактор «Універсал» на постаменті, що слугував і слугує за т. з. «пам'ятний знак трудової слави» та неподалік залізнична станція Веселий Поділ.

Для нас, заїчинських дітей, Семенівка тієї далекої пори була не просто краєм за сімома дорогами, за долами, за полями і селами, а й найбільшим світом, далі якого навіть наша пребагата уява не сягала. (Хіба що друг мого дитинства Микола Стеценко згадував Кременчук – зовсім уже загадкове місто для нас, у якому ні Микола, ні ми ніколи не були, але в тому місті жив далекий Миколин родич.) Семенівка – і

цим для заїчинських дітей тих тяжких повоєнних літ все було сказане, адже там, у Семенівці, стільки крамниць, стільки загадкових начальників, яких наші сільські начальники дуже боялися і навіть сам страшний прокурор. А ще там ходить справжній поїзд на залізних рейках, що може повезти тебе у світ широкий.

У роки мого дитинства в райцентр діставалися – як пощастить – попуткою (машиною чи підводою), а здебільшого на власних двох. Вийдеш, бувало, вранці, коли тільки-но птаство прокидається на Хоролі, і десь в обід чи мо', й раніше будеш у райцентрі, візьмеш там довідку, якщо треба (а довідки завжди були потрібні, бо та країна, в якій ми росли, була країною суцільних довідок), чи в лікарні побуваєш і, не маючи ані копійки (звідки вони візьмуться в колгоспника, який мав дурнодні, на які платили в кінці року якусь там мізерію), поникаєш по крамницях, накупуєшся витрішків, побудеш у зовсім вже загадковому й незнаному тобі універмазі і – назад. Дивись, під вечір удома – голодний, ні ріски в роті не мавши, але духовно ситий – стільки всього надивився і дорогою, і в райцентрі! Навіть на загадковій, – а в Семенівці все для нас було загадковим! – залізничній станції Веселий Поділ поникаєш і побачиш там рейки, по яких залізні поїзди, знані тобі лише з кіно, ходять. Є що розповідати (для посилення ефекту в потрібних місцях додаючи від себе різні вигадки) тим, хто ще ні разу не був у Семенівці і не бачив «справжнього паровоза».

Ходив я малим у райцентр не один раз, тож вивчив кожен метр дороги. А як треба було з'явитися в Семенівці рановранці, то з села виходиш опівночі і йдеш, здригаючись від кожного шерхоту в кущах край дороги. Казали, що до війни і частково в роки війни там водилися вовки, а ще раніше – в громадянську – справжнісінькі розбійники. Не йдеш, а ле-тиш з переляку в пітьмі, і душу солодко страх бентежить, а раптом – вовки? А раптом – розбійники? З-під паніванівсь-кої гребельки вилізуть, га? А коли на тебе в Паніванівці чи й у Веселому Подолі погавкає з-за тину якийсь сонний бров-ко чи сірко, то й гавкоту радий – все ж не самотній в пітьмі страшної ночі, жива істота поруч. І все одно цікаво йти вночі аж цілих двадцять два кілометри, через два чужі, німі в темряві ночі села...

Цією дорогою з райцентру в село їздила пошта і різне на-чальство. А найбільше – уповноважені. Світ тоді – по війні, – тримався на уповноважених, різноманітних і різнорангових представниках, посланцях, перевіряючих тощо. І було ж їх та було! Одного вирядять з села, а на обрії вже інший, ще грізн-іший, за ним ще... ще... ще... І кожного в колгоспі чекали з острахом, і кожного треба було добряче – від пуза! – наго-дувати, напоїти (особливо напоїти!), обласкати (щоб гарно про колгосп доповів у районі) медом, салом, курми, фрукта-ми, самогоном і п'яненького, але ситого й умиротвореного (а з'являвся в селі гроза-грозою-не підступишся!) за рахунок колгоспу відвезти в Семенівку.

У селі, пам'ятаю, довго згадували, як десь по війні в Заїчинці раптом – як грім серед ясного неба, як мороз влітку! – наскочив сам – САМ! – районний прокурор! До того Бог милував, а тут така птаха! Великого зросту, дебелий, в галіфе й рипучих чоботях, у гімнастерці й портупеї, кобура з наганом і через плече – планшетка. О, та планшетка, неймовірна заздрість заїчинських хлопчиків! Пласка шкіряна сумка з прозорим віконечком для карти, що її ми бачили в кіно – здебільшого таке багатство носили командири, а після війни – районне начальство. На прокуророві була військова шапка і білий кожух, підперезаний жовтим – неймовірне багатство для хлопчаків! – скрипучим ременем! Ой, нагнав прокурор страху на колгоспне та сільське начальство, дуже вже занудливо-прискіпливо до всього чіплявся, всім і вся погрожував показати якусь незнану нам, дітям, «кузькину мать», певно, дуже страшно, бо наше начальство перед ним ледь чи не на вухах ходило. Але все, слава богу, закінчилося благополучно – адже й грізний прокурор, як виявилося, любив добру чарку і таку ж добру закуску – на халяву. Не знаю, що вже перевіряв прокурор у селі, але назад його – ледь теплого від самогонки – відправили пізно ввечері саньми – діло було взимку. Повіз його візник Кузьма (в селі він возив голову колгоспу, йому й довірили прокурора). Під вечір добре приморозило, тож «дорогого» гостя з райцентру поверх його власного кожуха закутушки ще й у місцевий, значно більших розмірів, кожушище. Сів він у сани спиною

до візника, з усіх боків попідтикували йому поли кожушища, щось там ще поклали в ноги з мішок завбільшки – на доріженьку, ласкаво співало наше начальство і – з Богом! На колінах прокурор тримав ту злополучну планшетку – «з дуже важливими, – як він казав, – бомагами». Розморений самограєм та ситою їжею, зігрітий ще й двома кожухами, прокурор заклював носом, і коли опівночі вїхали в Семенівку і він лупнув, а планшетки на його колінах – катма. Добро те, з мішок завбільшки, чи то пак, для прокурорші гостинець, на місці, а планшетку – як лизень злизав!

Візник Кузьма тільки крекнув і вилаявся, обізвавши прокурора крутим слівцем – тепер візнику було все одно. Ясно, що допиту в міліції чи й у самому енкаведе йому не минути. Прокурор заснув, стомлений тяжкою державною службою, а ти – хап! – планшетку з особливо важливими бомагами?! Кому передав – зізнавайся! Ясно, що візнику кутузки – тоді були жажливі часи, коли кожного і всіх у чомусь неодмінно підозрювали! – не минути.

Від райцентру до Заїчинець – 22 кілометри, через два села, стільки поворотів, стільки за ніч намело снігу, які кучугури вирости, а треба було до світла знайти планшетку, бо вранці, як ледь не слізно бурмотів прокурор, «буде пізно». «І тоді, – страхав він візника – сам наляканий! – нам буде кришка. Мені за халатність і втрату документів, а на тебе впаде підозра: чи ти була не поцупив мою планшетку?» – «Та на х... вона мені потрібна!» – заволав від обурення візник. –

Що я з нею – в нужник ходитиму?!» – «Як притиснуть хлопці-молодці, ти тоді по-іншому заспіваєш, – прокурор вже й носом шморгав. – Як не знайдеш планшетку до ранку – я пускаю собі кулю в лоба, а ти сядеш у тюрягу».

Візник Кузьма сідати в тюрягу, ясна річ, не хотів, а тому дістав у *ОКУПОВАНИМ* райцентрі лампу «летюча миша» і, ведучи в одній руці коней за віжки, у другій тримаючи ліхтар, десь о другій ночі вирушив назад із Семенівки в Заїчинці, освітлюючи кожен метр дороги, розгортаючи кожен горбик снігу... Транспорт тоді ходив рідко, за ніч жодна машина чи підвода не проїхала, люди теж не ходили, тож надія знайти загублене прокурорське добро ще була. А прокурор сидів вдома і трусився, позиркуючи на власний табельний пістолет (вже ввижався йому швидкий – о восьмій ранку – кінець).

Десь аж за двадцять кілометрів од райцентру візник таки знайшов загублену прокурором планшетку «з дуже важливими бомагами». Повертаючись назад, гнав коней, боячись, аби прокурор з поквалу не застрелився. Коли вручив горерозз'яві знахідку, прокурор на радощах (а він уже, як сам зізнавався, готовий був стрілятися, аби не потрапити в лапи енкаведистів) зняв з руки годинника – о, це тоді велика була рідкість, а для безгрошівного колгоспника і взагалі! – і дав візнику... Кілька днів про це тільки й говорило наше село. Особливо заздрили візнику ми, діти, – годинника на дурничку відхопив! Яке багатство, ледь чи не царське!

Цією ж дорогою у село привозили й кіно. Возили його – у

ті повоєнні роки, – із Семенівки волами – від села й до села. Коли черга підходила до Заїчинець – у нас наставало свято. А черга підходила двічі на місяць. Село, в якому «відкрутили» кіно, перевозило – своїм возом із своїми волами, – кіно в сусіднє село. До нас доставляли його з Василівки двоє флегматичних волів, що тягли віз із двома кіномеханіками, ящиками з плівками, проекційним апаратом та бензиновим двигунчиком – електрики тоді в селах не було, проекційний апарат приводив у рух двигунчик – він крутив динамо-машину, а вона вже виробляла необхідний для проекції струм. Тож доки тривав кіносеанс, під клубом (якщо влітку) чи в будці (якщо взимку) – торохтів двигунчик і так лунко, що його навіть чути було в клубі.

Кіно в ті часи було чи не найбільшою радістю в селі, хоча крутили, в основному, або довоєнні фільми, або здебільшого трофейні, взяті радянською армією в німців в якості трофея – так завжди писалося в перших кадрах. Траплялися й застарілі, ще німі стрічки – текст писався в кадрі, а герої тільки розкривали рота. Та ще за кадром грала музика. Німі фільми крутили безплатно – влітку на білій стіні крамниці в центрі села, а глядачі сиділи на траві. Але такі дурнички – хоч і німе кіно, але ж за так! – траплялися рідко. Розваг у селі не було ніяких. Глушина, наче край світу. І коли з'являлося кіно – то було для нас подією з подій! Всі сходились до клубу, як на свято – першими бігли діти, потім ішли дядьки й тітки, старі й геть малі. Всі вбиралися в краще – хто що мав,

жінки напиналися барвистими хустками, лузаючи насіння, натовпами з усіх вуличок сходились до клубу, тримаючи в жменях зіжмакані рублі – тодішня стандартна плата. «Кіно приїхало, кіно!..» тільки й чулося в селі. Клубом слугувала довга-довга хата, схожа на сарай, реквізована, буцімто, ще під час колективізації в місцевого дяка, якого, щоб не жалкував за своєю хатою, відправили на Колиму. Кіно прибувало десь по обіді, і ми, діти, крутилися біля хати-сараю, званого клубом, до самого вечора.

По-перше, всіляких блискучих штучок в кіномеханіків надивишся, навіть руками потримаєшся за «движок», а подруге, стільки цікавого наслухаєшся від бувалих у бувальцях кіномеханіків! Ми любили у них бути напихваті – щось їм подати, води принести, по черзі крутили ручку движка, щоб його завести, перекручували після останнього сеансу в попередньому селі стрічки, і таким щасливчикам дозволялося без білета дивитися кіно. А ще розклеювали в селі афіші. Безкоштовно пускали на сеанс і тих, хто приносив у клуб рядна – вікна завішувати. Але рядна приносили ті, хто близько од клубу жив – це було їхнім привілеєм, який вони вперто оберігали. Але завішували вікна так хитро, щоб у кожному вікні неодмінно залишалася одна чи й дві крихітні щілинки – через них, товплячись біля вікон, дивилися кіно – хоча що там можна було побачити! – безбілетники.

Вертячись біля кіномеханіків та допомагаючи їм – чого тільки не наслухаєшся! Кіномеханіки – народ бувалий, від

села вони вже давно відірвалися і були чисто «городськими», як тоді казали. (Як мені тепер здається, відірвавшись від села, до міста вони так і не прибилися, а бовталися десь посередині, неприкаяні і нещасливі.) Чули і знали вони багато чого і були для нас посланцями з іншого світу. Тож ми, діти, ловили кожне їхнє слово, як одкровення, і заздрили їм, звичайно, неймовірно – стільки фільмів дивляться задарма! І всі мріяли, як виростемо, стати, звичайно ж, кіномеханіками! Хоча вже тоді бачили: як усі запобігають перед кіномеханіками до початку сеансу, прямо годять їм, аби лишень показали свою казку, а відкрутять вони фільм, – і вже ніби нікому й не потрібні, і вранці на них вже ніхто й уваги не звертає – як вони виїзять із села. Богами вони для нас були лише тоді, як приїздили в село. Але ще раз кажу: чого тільки від них ми, малеча, не наслуховувалися! Кіномеханіки, як правило, були язикатими, часом крутими і матюкливими, до кишені за словом не лазили і знали всього, як ніхто в селі! Чули ми від них і про політику, тільки чомусь не про таку, яку підносили нам у школі. Яюсь, пригадую, хильнувши по чарчині, кіномеханіки заспівали пісню про якусь там Колиму та про зеків, які там сидять... (Не сиділи колись, за царату, як нам у школі казали, а нині сидять!) Пісня – я не запам'ятав її, – вразила мене. Виявляється, в наші дні на Колімі – страшній, холодній і проклятій, – сидять тисячі й тисячі радянських людей, безневинних, як казали кіномеханіки. Виходить, й сам автор тієї пісні теж сидів на Колімі!

Правду кажучи, я тоді не зовсім і повірив кіномеханікам: що вони пасталакають! Які невинні люди на Колимі в наш час? То за царату там сиділи революціонери – про це ми і в школі вчили. А за радянської влади у нас повна свобода, а якщо й садовлять кого – то злющих-презлющих ворогів, яким і дорога туди!

Щоправда, я й раніше чув від дорослих, що енкаведисти хапають людей, як вовки овець, але не міг збагнути – яких людей хапають? За віщо? В школі казали, що то вороги...

Якось я не втерпів і запитав вчительку: «А хіба правда, що зараз на Колимі сидять безневинні люди?»

Один кіномеханік – як тепер розумію, він дуже і дуже ризикував, і не знаю, чи його язик, бува, не повів туди ж, на Колиму його самого, – якось ніби між іншим похвастав (я випадково, крутячись між дорослими, почув): «О, в мене (він говорив, як тоді казали, по-руському) єсть такіє стихи поетов, сидящих на Колыме, что пальчики оближешь!»

Вчителька не просто зблідла, вона ледь не впала після мого запитання. Такою зляканою я її ще ніколи не бачив. Схопила мене за руку (як добре, що я запитав її на перерві, і моїх дурних слів ніхто з учнів не чув!), відвела в куток і зловісно-страшним шепотом запитала, наче прошипіла: «Хто тобі таке сказав?.. Хто?!» Я хоч і недосвідченим ще був, але хутко зметикував, що не можна говорити, хто, бо тій людині буде лихо. (Нас тоді, пригадую, змушували хором на перервах співати гуртом пісню про Сталіна «Із-за гір та з-за високих»,

але боже борони було згадати її автора – Максима Рильського, який тоді був у страшній опалі. Ворог народу, і все! Але я не тямив, чому пісню можна співати (та тому, дурню, пояснювали мені, що вона про батька Сталіна!), а її автора не можна згадувати? Та тому, дурню, пояснювали мені, що автор – ворог народу і партії! Але якщо він справді ворог, то чому написав про батька Сталіна таку гарну пісню?.. Зачароване коло. Це пісня народна, переконували нас – і край! Ще, пригадую, як ми викреслювали з підручників ім'я Володимира Сосюри і замазували – вчителі нам так веліли, – чорнилом його портрет – за вірша «Любіть Україну». І мене тоді страшенно дивувало: чому за такого гарного вірша, який закликав любити Україну – Україну, а не якусь там Туреччину чи Німеччину, – треба було прямо тобі викорчовувати з підручника поета. Отож вчительці я відповів невиразно, що, мовляв, не пам'ятаю, хто мені таке казав... Вчителька, озирнувшись і впевнившись, що нас ніхто не підслуховує, зашепотіла, роблячи страшними свої такі гарні голубі очі: «Валіку, зятя! Ти мені нічого не казав, а я від тебе нічого не чула! І взагалі – ти теж нічого не чув! Не чув! Втямив? Бо інакше ми швидко станемо сусідами тих поетів на Колимі!»

Після сеансу кіномеханіків поселяли в чийсь хаті на ніч, господарі якої, звичайно ж, перед тим «за так» дивилися кіно, колгосп виписував їм харчів на вечерю та снідання, діставав їм пляшку буряківки (ох і смердюча ж була! Я малим, зачувши її «пахощі», тікав, бувало, од неї, як від сказено-

го псяюри!) А вранці своїми волами – машин було обмалъ, і вони використовувались на більш важливих роботах, – заїчинський колгосп відвозив кіномеханіків з їхнім кіном до сусіднього села Біляки, де тамтешні діти теж вибігали на околицю села і стрибаючи вигукували: «Кіно приїхало!..»

Додому – себто в район, – кіномеханіки поверталися через півмісяця, об'їхавши увесь район, всі його великі села, де були сільради. Сіл було п'ятнадцять, тож кіномеханіки п'ятнадцять разів на місяць ночували в чужих селах, випивали п'ятнадцять чи й більше пляшок казенки чи самогону, і п'ятнадцять разів на місяць їх перевозили волами з села в село. Розпочавши свою подорож на початку місяця, вони лише в середині того місяця з'являлися на день у райцентрі, щоб узяти нову картину і знову на півмісяця вирушити в мандри по району. Ясно, що сімей у них не було – вольні бурлаки, – дружини од них повтікали, кутка свого вони теж не мали – то по селах, то в гуртожитку в Семенівці, не мали ні кола ні двора, тільки пропивали останні копійки... Були вони, як я тепер розумію, нещасними і пропащими алкоголіками, нікому, власне, після сеансу не потрібними. Але, попри все, ми їм заздрили – скільки дивляться фільмів і все «за так»! Скільки по селах мандрують! Тож і зараз бачу внутрішнім зором, як, неквапливо ремигаючи, входять в село флегматичні сірі воли (а кіномеханікам за рік всього доводилося зазнавати на тих возах – терпіли спеку, холод, зливи, осінні мокви-мжички – ні, не позаздриш їм!), тягнучи воза з кіномеханіками, і

себе бачу – біжу я разом з дітьми й кричу радісно-бурхливо:
«Кіно приїхало!.. Кіно-о-о!!!»

І нарешті, десь аж із шістдесятих років (як зникли воли, їх, до речі, нині ніде не побачиш), кіно почали возити машинами і – щодня! Яка лафа теперішнім заїчинським дітям! А ще ж телевізори – о-о-о, про таке ми й мріяти не могли!

У наших краях почав курсувати пасажирський автобус Семенівка – Біляки і двічі на день зупинявся в центрі мого села біля труби, вкопаної в землю з трафареткою «с. Заїчинці» та розкладом руху. І тепер він возить моїх односельців у райцентр вже новою дорогою – через Чаплинці та Василівку (нова дорога оминає Паніванівку та Веселий Поділ) – прямцем у райцентр. Правда, автобусик – львівський «ЛАЗ» – завжди заповнюється, як кажуть, по зав'язку, а пасажирів всі з клунками, кошиками, з качками, гусьми, курми, поросятами, бідонами, корзинами, але то дарма – все ж не пішки! Та й весело їхати в переповненому автобусику – стільки всього наслухаєшся!

Ось так меткий львівський автобусик, переповнений моїми земляками, біжить із Семенівки на Василівку, потім спускається з узгір'я на Чаплинці, а по той бік Хоролу в привільній долині розкинулось ген-ген моє рідне село – хати білі, садки квітують, марево...

На Хоролі птаство галасує... Ще трохи, і ось уже міст через Хорол, ще трохи й біжить дорога по дамбі, що простягалась толокою од мосту до села, і ось уже перші хати і голуба

табличка: «с. Заїчинці».

«Розташоване на лівому березі нижньої течії річки Хоролу...»

Заїчинці...

Для когось це просто село, одне з багатьох тисяч українських сіл, а для мене – рідне, бо рядком, що я народився в селі Заїчинці Семенівського району Полтавської області, воно назавжди увійшло і в мою біографію, і в моє життя. Адже світ білий на чорній землі, моя причетність до роду людського, планети Земля починається із Заїчинців, з краю рідного, з батьків, з дідів і прадідів та пращурів моїх козацько-селянських, войовничих і мирних, козаків і хліборобів, котрі вміли і шаблю в руці тримати, і чепіги плуга чи косу...

Заїчинці – одне з найдавніших сіл Полтавщини. Виникло воно в кінці XVII століття на лівому березі нижньої течії річки Хоролу. Відоме з історичних джерел, починаючи з 1681 року (як свідчить Самовидець у своєму літописі, того року «августа 9, перед светом земля тряслася з понеділка на вівторок»), коли в селі була збудована дерев'яна Михайлівська церква, перебудована у 1821 році і знищена більшовиками в тридцятих під час блюзнірської атеїстичної кампанії, затіяної «вірними ленінцями» у всіх тодішніх їхніх володіннях. Її руїни, що зберігалися якийсь час ще й по війні, заростали бур'янами (це й був символ нового життя – бур'яни на

місці духовної святині народу!) і ми, малі, гралися на них у «войнуху». А потім те місце розрівняли і десь в шістдесятих заклали парк, потім там збудують клуб і нову школу-десятирічку, магазин. І я навіть не знаю, чи нині хто з моїх односельців хоч пам'ятає, де колись у селі була Михайлівська церква?

Останній священик правив у селі в роки Другої світової, під час окупації – здається, в чийсь хаті, і зник він, як повернуться свої... Мене малого – років шість виповнилось, – поставили одного дня в миску з водою (це я добре пам'ятаю), і піп здійснив наді мною обряд хрещення, а холоша моїх нових штанців (з нагоди хрещення мені пошили нові штанці й сорочечку) відкотилась, і я нагнувся, підхопив її, щоб вона не замочилася в мисці з водою. Нагнувся під час важливого моменту хрещення, і хтось на мене зашипів (у хаті було повно гостей, що зібралися з такої нагоди), аби я стояв рівно. А хтось лагідно сказав: нічого, мовляв, він свої штанці рятуює... Перед війною мене зась було хрестити з двох причин: по-перше, в селі, як і у всьому районі, вже не було священиків, хоч всі залишалися християнами, а по-друге, якби влада дізналася, що в мого батька, партійного активіста, хрестять сина, то... Неважко здогадатися, яка б кара впала на голову того партійного активіста, себто мого батька. А під час окупації все можна було списати на війну. Ось так мене похрестили – гуляли потім з цієї нагоди увесь вечір! – і я все своє подальше життя – за правління комуністів, – потай гордився,

що належу до християн планети Земля. Своїх дітей – сина й дочку, вдалося похрестити вже дорослими лише у 1991 році у місті Дніпропетровську, в Успенському соборі на Красній (є, є така і в Дніпропетровську) площі.

Отож, про село.

З енциклопедичного довідника «Полтавщина», стор. 277–278:

«Заїчинці (до XIX ст. Зайчинці) – село Семенівського району, центр сільської Ради народних депутатів, якій підпорядковані Бакумівка, Серединне, Тройняки.

Розташоване на лівому березі нижньої течії р. Хоролу, за 22 км від райцентру і залізничної станції Веселий Поділ.

У 1760 році предводитель дворянства Хорольського повіту Василь Родзянко мав у Заїчинцях 435 душ.

З 1781 року село хорольської сотні налічувало 142 хати, з 1787-го – 444 жителі. Синові В. Родзянка – Гаврилу належало 592 душі (треба розуміти, значно згодом. – В. Ч.). У 1863-му в селі був селітряний завод, ще через два роки – двокласне земське училище, пізніше – парафіяльна школа.

Радянську владу встановлено у 1918 році. У 1930 році виник перший колгосп «Перемога» (після війни – «Радянська Україна»): зерно, буряки, тваринництво, спеціалізація по вирощуванню насіння багаторічних трав. Є будинок побуту, середня школа, фельдшерсько-акушерський пункт, дитсадок, будинок культури, бібліотека (10 820 одиниць зберігання). Уродженцем с. Заїчинець є укр. письменник-гумо-

рист В. Л. Чемерис. Гостюючи у Родзянка А. Г. у Веселоподільському маєтку, село 1845 року відвідав Т. Г. Шевченко, 1967 року споруджено пам'ятник В. І. Леніну».

Цікава статистика про динаміку населення с. Заїчинець за тим же довідником: 1787 рік – 444 жителі, 1859-й – 1157, 1863-й – 1090, 1885-й – 1229, 1900-й – 1368, 1910-й – 1329, 1990-й – 723 жителі.

Року 2004-го в райцентрі вийшов літературний альманах, що його уклали Євген Бутенко та Микола Зінченко (автор книжки «Фортеця над Сулою»), (щира дяка патріотам мого краю!) «Прозаїки та поети Семенівщини» – за сприяння голови Семенівської райдержадміністрації Віталія Назаренка та завідуючої районним народним музеєм Любові Мизанько. Так от, як свідчить В. К. Назаренко, «вдалося розшукати 31-го письменника і літераторів-земляків (15 прозаїків і 16 поетів), які в різні часи жили і працювали (і – народилися, додамо од себе) в районі, частина яких і нині проживає на рідній землі».

Членами Національної спілки письменників України (крім автора цих рядків) стали поети Василь Бондар, с. Бурбине (1923–1969), співак і поет, заслужений артист України Віктор Женченко (нині киянин), Іван Перепеляк, харків'янин, голова ради Харківської організації НСПУ – обидва з с. Оболонь, що на річці Крива Руда за 25 км від Семенівки, поет Микола Шудря (с. Паніванівка), Надія Супруненко (с.

Новоселиця).

А ще на теренах району народилися, вирости, жили й працювали (а дехто й нині живе й працює) такі творці красного письменства:

- Євген Бутенко – багатолітній голова колгоспу, автор багатьох книг – сатира і гумор, роман, публіцистика, краєзнавство;
- Іван Василенко (с. Очеретувате) – кандидат технічних наук, краєзнавець;
- Олексій Жигаленко (с. Слюзівка) – автор книг народознавчого характеру;
- Іван Капустянський (с. Жовтневе) (1894–1939) – автор багатьох літературно-критичних праць про творчість С. Васильченка, Г. Сковороди, Л. Глібова, І. Франка, П. Панча, П. Тичини та інших, репресований за тоталітарних часів і знищений;
- Микола Корж (с. Оболонь) (1919–1985) – автор понад 200 праць краєзнавчої спрямованості;
- Іван Кравченко (с. Біляки) – автор книги дотепних народних оповідань, билиць і жартів «Спіймав батько зайця»;
- Леонід Павленко (селище Семенівка) – автор книги повістей, легенд, оповідань «Біла лілея»;
- Федір Рома (1918–1986) (с. Очеретувате) – автор книги «Мужніла молодість в боях»;
- Дем'ян Семенов, редактор районки в 1934–1936 рр., загинув у 1944 році, автор збірок оповідань «Гнів народу», по-

вістей «Вызов брошен», «Пласти в огні» та нарисів;

- Петро Шевченко (с. Очеретувате) – автор спогадів про минуле;

- Іван Гилюк (народився на Поділлі, закінчив семенівську середню школу) – поет, автор збірок «Освідчення», «Осяння»;

- Володимир Гладкий (с. Оболонь) – член полтавської спілки літераторів, поет, автор багатьох поезій та поем;

- Олексій Дудник (с. Вербки) – автор багатьох поетичних збірок;

- Микола Ляпаненко (с. Карпиха) – автор багатьох поезій і пісень;

- Олександр Мещерський (1822–1913) – автор поезії про село Веселий Поділ;

- Анатолій Пахомов, член Національної спілки журналістів, автор поетичної збірки «Удари серця»;

- Діас Письмак (с. Федорівка) (1940–1999) – поет і прозаїк, за життя так і не видав жодної збірки;

- Григорій Соколовський (с. Богданівка) – військовий редактор, поет;

- Клавдія Теряник (с. Іванівка) – поетеса, авторка збірки «Любові ластівка червона»;

- Іван Чепурний (с. Оболонь) (1962–2002) – поет. Автор збірки віршів «Торкаю нервом білий світ»;

Василь Шугало, поет, автор збірки «Неопалима купина»; є в ній зокрема й така поезія, присвячена нашим малим пол-

тавським батьківщинам:

Хтось, мов дівчину, кохає
Сонячні міста,
Хтось – за рідні гори має,
Може, й неспроста.
Тільки де б не був я, друзі,
На моїм віку –
Лину в радості і в тузі
Я – в Дем'янівку.
Тут земля полтавська славна,
Край труда й пісень.
Що не жінка – Ярославна,
Що юнак – Еней.
Золоті хліба за обрій,
Неба синь п'янка,
Слово щире, люди добрі –
Все Дем'янівка...

Тут згадується – і це зрозуміло, – поетова Дем'янівка, але таким же рідним, таким чудовим селом є для мене Заїчинці, як і для кожного його рідне село на нашій славній малій полтавській батьківщині. А решта... Решта не суть важливо. Гарно сказав Василь Шугало в одній із своїх поезій:

Найпершої істини будьмо свідомі
(До лиха оскому пісних ностальгій):
Не все так погано у нашому домі,

Бо є в нас держава і прапор є свій.
Є мова в нас рідна, своя солов'їна,
Є гідність, є воля, є віра свята...
І знає весь світ, що таке Україна,
Як сонце – висока, мов пісня проста.
Хай недруги наші конають від злості,
Кепкують, сміються, радіють – пусте,
Як кажуть в народі, були б, власне, кості,
А м'ясо поволі, дасть Бог, наросте...

P. S. А ще ж у районі – с. Веселий Поділ – народився сам (САМ!!!) Леонід Глібов.

А ще раніше народився в селі Бакумівці (майже поруч з моїми Заїчинцями!) Думитрашко-Райч Тимофій Іванович – український поет середини ХІХ ст., автор збірника ліричних віршів «Бандура. Думи і пісні Тимофія Думитрашко-Райча. Випуск перший», 1858.

У районі у 1904 році вчителював у селі Брусове Степан Васильченко. Олесь Гончар працював кореспондентом семенівської райгазети «Розгорнутим фронтом» (1936), себто після навчання у Харківському технікумі журналістики проходив виробничу практику. І навіть видрукував у райгазеті чи не один з перших своїх віршів «Яблунька».

Ну, а решта... Решта, як писав Віктор Гилюк:

В Семенівку! В Семенівку! – жага
Із суєти несе мене і смутку,

Знайомий степ знайомо набіга
Обабіч захекану попутку...

Так ось, село моє, як і зазначено в довіднику «Полтавщина», «розташоване на лівому березі нижньої течії р. Хоролу» – правої притоки Псла (басейн Дніпра), що тече Придніпровською низиною в межах Сумської та Полтавської областей. За даними УРЕ, довжина Хоролу 301 кілометр (в межах Полтавщини – 241 км).

У часи, коли половці шарпали руські землі, а русичі, як то зазначено у Володимира Мономаха, гнали половців за Хорол – він був тоді великою рікою з дуже швидкою водою, що так і неслася. (Назва Хоролу – слов'янська, і означає «швидкий».) За мого дитинства Хорол (звичайно ж, у нашому краї) майже заріс очеретами, перетворившись на ряд озер та плес. Принаймні в Семенівському районі, між селами Біляки – Заїчинці, Кривенки – Чаплинці–Бакумівка. І все ж по весні він ставав повноводим і буйним, широко розливався, підступаючи аж до перших хат села, і від нього тоді захищалися дамбою, як то трапилося по весні сорок першого. Траплялося й по війні. На території Семенівського району, поспішаючи до Псла, Хорол у нашому краї вигинається велетенським луком – у тому вигині і знаходиться моє село. Воно на півострові, в долині старого річища Хоролу. За багато віків Хорол не раз міняв русло, доки й не утворив долину, що в повільно заливається водами, а влітку можна в багатьох місцях перей-

ти Хорол мілководдям, або очеретяними плавнями.

Отож, у долині старого річища й знаходяться Заїчинці, з усіх боків оточені Хоролом, його луками, плесами й озерами і, звичайно ж, очеретами. Чого-чого, а очеретів, розкішних прерозкішних, наче паліччя, тут завжди було задосить, а самі плавні в багатьох місцях були просто непроходими.

З'являється в нашому селі Хорол зі сходу, збоку села Біляки, тече, оточений луками і плавнями, огинає село дугою по ходу сонця. На протилежному його березі, високому й горбистому, розташовані села Білогуби, Кривенки, Василівка, Чаплинці. Біля хутора Чаплинці Хорол знову припадає до Заїчинець, себто замикає петлю – там дерев'яний міст, єдиний в наших краях, через нього й веде дорога в Семенівку. Але за селом, за колгоспними фермами і садом, попід високою горою, Хорол повертає на захід і там, де він повертає, – єдиний сухопутний шлях із села – дві ґрунтівки, одна на Миргород, друга на Хорол-місто. А річка Хорол, повернувши на захід, тече далі попід селом Бакумівка, залишаючи наші, заїчинські володіння. Отож, село наше розташувалося на півострові, оточене плавнями, очеретами, луками, островами і з гори здається райським куточком у долині.

У селі ніхто на Хорол не казав Хорол. Для всіх він був просто річкою. «Ходімо на річку» – так говорили між собою ми, діти. «Ти куди це зібралася, Маріє?..» – «Та на річку, треба попрали білизну» – так перемовлялися дорослі. Хорол-річка була моїм найкращим другом, на берегах якої і на

водах якої я зріс і змужнів. Кого-кого, а цю річку з усіма її плесами, заплавами, островами, гаями, заливними луками, очеретами, рибою, птаством, білими і жовтими маківками (жовтими глечиками лілій) на задумливих плесах, я знав, як свої п'ять пальців. А що вже перекупався в ньому! Довгими літніми днями зранку й до вечора не вилазили ми, хлоп'яки, з води. «Гайда на річку!» – це було нашим найпопулярнішим гаслом дитячих літ, як сам Хорол – Меккою нашого дитинства.

Вся велика петля річки в межах нашого села була умовно поділена на береги й кути, в свою чергу вони звалися іменами тих, хто в давнину там перший селився і жив. Наприклад, Шарунів берег – там колись Шарун жив, хоча за моєї пам'яті його вже ніхто не знав, а назва лишилася. Лише моя бабуся Зінька, якимось напружуючи пам'ять, згадала: «Були Шаруни, а хто вони такі – вже й не тямлю». – «А де ж вони ділися, бабуся?» – «Як де – вимерли». – «Усі?» – «Еге ж, усі, вся їхня родина. Хата стояла пустою, завалилась, а тепер од них і сліду не лишилося. А берег так і залишився – Шарунів». Збираючись купатися, ми заздалегідь домовлялися: на Шарунів берег.

Був берег Лозів, у якому жив мій товариш Владик Лоза, було Юрківське (там якийсь Юрко жив ще бозна-коли, чи не в минулому сторіччі). Два виходи Хоролу звалися Млинами – Старий млин і Новий млин (Новий млин на березі ще я пам'ятаю). Діти казали: йдемо купатися до Старого млина.

Або – до Нового. Є ще Білогубівський берег (навпроти, але на другому березі село Білогуби) і т. д. Великий пастівник за мостом звався Богівцями, там споконвіку паслася людська (на відміну від колгоспної) череда.

Добре пам'ятаю Стеценків берег (там жив мій найближчий друг у роки дитинства Микола Стеценко), Хоменків берег – ясно, що Хоменки там жили, з хлопцями його багатодітного сімейства я теж дружив. Їх було так багато, що, пригадую, вони спали і на печі покотом, і в хаті на долівці – теж покотом, на чолі з батьком-матір'ю, і ледве вміщувалися. Глава того сімейства був дуже працьовитим (не тільки в смислі збільшення потомства), в колгоспі зранку дотемна гнув спину, але жили вони бідно і голодно. Проте були веселими і дружними, і в них у дворі на високій яворині – предмет моїх заздрощів – скільки себе пам'ятаю, жили лелеки і теж мали щоліта повне гніздо лелечат. Остання дитина в них народилася 1 травня 1950 року, хлопчика було названо Григорієм, але через два місяці немовля померло, і Хоменчиха більше не народжувала дітей – вік уже був не той.

Ще був берег Сисане озеро (за моєї пам'яті воно вже заросло), берег Ляшеве (не знаю, чому так звалося), Мартинів (мені добре знайомий) берег, Демидів.

Були ще так звані копані – протічки в очереті шириною метрів з десять. Були копань Царинська, Куликівська копань, Перша копань, Розсоха та інші. Найвідоміше озеро на острові, оточеному Хоролом, звалося Бульбою (воно й було у

формі бульби), синіло в лататті Воликове озеро, були ще Солонці, Павлова толока і просто – луки й толоки, береги й бережки, озера й озеречка, плеса й протічки.

Отож село, поділивши Хорол на береги-бережечки, кути й протоки та копані, за роки й забуло, як і звати річку – річка, та й усе. І лише в п'ятдесятих роках біля мосту раптом поставили табличку з голубими літерами: «р. Хорол».

Варто зазначити, що заїчинський термін «берег» не завжди означав сухий берег. За роки люди – ті, хто там жив, – протоптували в очереті стежки до води, це й звалося часто «берегом», твердих берегів було лише кілька. А біля мосту були плеса, повні маківок (білих лілій) і глечиків (жовтих лілій), там ми любили купатися.

То був наш центральний «пляж».

Хорол не кожену пору року був видимий з-за очеретів, як буває видима ріка – плавні його ховали од світу білого. Зате по весні він так розливався, таке було буйноводдя на всю широчінь, коли навіть луки зникали під водою, що ми нарешті бачили свою річку у всій її красі й привіллі.

Щовесни з вирію поверталось у плавні на води нашої річки різноманітне птаство – дикі качки, гуси, журавлі, лелеки, різний пернатий дріб'язок, і тоді гелгіт, крики птахів переповнювали наше село. Потім вода потроху спадала, оголюючи луки, заплави, острівці, швидко ріс очерет. Під осінь Хорол мілів, очерети навколо нього і в долині здіймалися непроходимими хащами, і річка знову зникала з наших очей,

і тільки біля мосту ми й бачили чисту воду. Та ще на човнах, пробившись через очеретяні джунглі, діставалися чистоводдя⁵.

У сиву давнину, коли всюди були вороги, наш півострів серед степів (долина Хоролу), зарісши очеретами та гаями, ставав надійним сховком для втікачів від панщини, для козаків, як місце для засідок. Хоч земля на півострові не з кращих, але заради безпеки люди мирилися навіть з бідними ґрунтами. За переказом, першими на півострові, що сховався од світу білого, у плавнях, поселився зі своїм загonom сотник Костяний – він і охороняв ті краї від ворожих набігів, у західній частині Полтавщини. А збоку суходолу, себто миргородської та хорольської доріг, що вибігали через суходіл з півострова на узвишшя і далі в привілля полтавських шляхів, у ті часи стояли сторожові козацькі бекети з сигнальними вежами, де й чатували дозорці сотника Костяного – сліди тих бекетів зберігалися ще на початку століття.

Сотник Костяний був хоробрим у бою, з козаками сердечний, за що останні його шанували, але на вигляд не вдався – зріст його підводив. Ще й гандж мав, що його не можна було утаїти: заїкався. Тож його позаочі так і звали: Заїка. А тих,

⁵ Пригадуєте у Павла Тичини: «Не той тепер Миргород, Хоролрічка не та»? За Миргород не скажу, а Хорол-річка нині й справді вже не та. Принаймні в нашому районі. В сімдесятих роках вирішили осушити її заплаву, те неймовірного багатства й краси привілля, і – «осушили». Прорили канал, що мав символізувати річку Хорол, спустили в нього воду, що ще лишилася, і таким чином знищили річку. Але це – сумна окрема тема.

хто селився на півострові біля Заїки, зрозуміло, що теж величали Заїками. І звалось б сьогодні моє село Заїками, коли б не пані сотникова. Була вона, на відміну від дрібненького мужа свого, дебелою нівроку, високою, широкої кості, і коли поважно вулицею йшла, сила у ній відчувалася, і чоловіки зайвий раз з нею уникали зустрічатися – ще не так глянеш, не так кашлянеш та й розгнівиш пані сотникову...

Але пані сотникова, хоч на вигляд і була гроза грозою, та душу мала добру, жалісливу. Любила свого маленького сотника вірно і ніжно, і називала його не Заїкою, як усі, а – лагідно-ласкаво: Заїчкою. А бувало – це вже на особливому спалахові ніжності – Заїченькою, Зайченьком...

Ось звідтоді й пішло від пані сотникової – Заїчка, Заїченька, Заїченьки (ті, хто по сусідству з паном сотником жив), аж доки по якомусь там часі і село стало зватися Заїчинцями.

Про те, що село Заїчинці – старовинне, підтвердила і праця – унікальна! – Л. В. Падалки «Прошлое Полтавской территории и ея заселение», виданої у Полтаві року 1914-го. Автор детально описує повіти, подає список усіх сіл, рік і річок, озер, могил (останніх, за свідченням Падалки, на Полтавщині нараховувалось – на ті часи, – 8 тисяч 23). У списку сіл я знайшов і свої Заїчинці. Там же підтверджувалося, що в Заїчинцях першими колись поселилися козаки, вихідці з-за Дніпра. А поселилися вони на так званій «займанщині», себто нічийї землі, яку й було в подальшому привласнено

правом першого займання (поселення). На тих займищах серед непрохідних плавнів Хоролу легко було сховатися, що втікачі й робили.

Забігаючи наперед, скажу, що після знищення Росією Запорозької Січі багато козаків було обернено на поміщицьких кріпаків. Але поселенцям Заїчинців трохи «пощастило»: їх обернули – і то лише частину, – на державних кріпаків. А це кріпацтво було м'якшим за панщину, бо оброчники зобов'язувались сплачувати державі лише грошову ренту. Поміщиків у ті часи в селі не було – убогі землі, тож ніхто з можних і сильних не зазіхнув на півострів у плавнях.

Ось так село й жило – на одній його половині були вольні козаки, а на другій – державні кріпаки, оброчні бідолахи. І десь аж до сімнадцятого року двадцятого сторіччя в селі був не один староста, а – два: для козаків і для мужиківкріпаків нарізно. Чемериси належали до вольних козаків. Покійна моя бабуся (царство їй небесне, земля їй пухом!) розказувала мені охоче, що давним-давно, років, мабуть, і з двісті тому забрів у наше село козак з незвичним для тих країв прізвиськом – Чемерис. Сам він буцімто був родом з Литви (литвин, значить), а служив на Січі, зукраїнізувавшись, козакував.

Одного разу він кудись по якійсь пригоді поїхав своїм коником вороненьким і забрів у село Заїчинці, де на кутку й зачепився за одну... зачіпенку (скажемо так ніжно) і так уже надійно зачепився, як ото риба на гачок потрапляє чи в сітку, – що й осів у Заїчинцях, невдовзі одружився на тій дів-

чині і господарством зайнявся. Заїчинська дівчина (а в Заїчинцях у всі роки дівчата були взагалі чи не найкращі!) народила йому трьох синів, від яких у селі й пішли три роди Чемерисів – всі родичі між собою.

Одну гілку з тих трьох родів сьогодні представляю я, Валентин Чемерис та син мій Ярослав. І я вдячний тому заповрождю Чемерису, бо коли б він двісті років тому не подався в мандри на конику вороненькому та не зачепився в селі Заїчинці за гарненьку зачіпеньку, то, мабуть, і мене сьогодні у світі білому не було б, як і взагалі – Чемерисів у Заїчинцях.

І тобі вдячний, далека-предалека заїчинська дівчино, що двісті років тому зуміла утримати біля себе хвацького козака-січовика, і так йому закрутила голову, що він заради неї навіть гречкосієм став, звання козацьке на любов проміняв.

Ось тому я і є у світі білому і батьківщина у мене є – село Заїчинці в Україні. Мала моя батьківщина на великій моїй Батьківщині, Україні.

(Ось як важливо – на всі прийдешні віки важливо! – зачепитися козаку за гарненьку зачіпеньку!)

Це я, «...званий Чемерисом»

Прізвище моє – Чемерис – згадується в Словарі української мови Бориса Грінченка (том IV, стор. 451), але з малої літери слово, що його значення залишилося невідомим укладачеві: «Чемерис – ?»

І наводиться єдиний приклад, узятий укладачем Словаря із збірника «Народныя песни Галицкой и Угорской Руси, собранныя Я. Ф. Головацким...» (видання 1878 року):

«Чемерис, чемерис, чом дівочок не любиш?»

Чому це якийсь там чемерис (з малої літери) та не любить дівочок, за що й потрапив у прадавню пісню – я теж не знаю. В нашому роду таких ніби й не було, навпаки – дівчат усі любили.

Щодо самого прізвища мого, то воно споріднене з такою групою однокореневих українських слів:

Чемер – чуб, чуприна. Можливо – одна з назв оселедця – «старовинної чоловічої зачіски у вигляді довгого пасма волосся на голеній голові (перв. у козаків), чуприна». Як писав Олекса Стороженко, запорожці тому звали чуприну оселедцем, що вона, довга, теліпається, неначе оселедець» – риба.

Чемерка (чемера, чемерчина) – верхній одяг чоловіків з талією і фалдами ззаду.

Чемериця – багаторічна рослина з родини лілійних. Дуже отруйна. В Україні поширені три її види. Використовується

в медицині та ветеринарії. У Давній Греції і Стародавньому Римі дуже цінувалася чемериця біла – як лікувальний засіб.

Чемерник – багаторічна рослина з родини жовтецевих. Навіть у пісні про ту горілку співається: «Будем пити мед-горілку, а потому чемерівку».

Чемерва – малеча.

Чемериці об'ївся (вислів) – одуріти. (Коли я, бувало, драгувався, мій друг, поет Михайло Чхан, насмішкувато, але незлобиво тоді бурчав: «Чемерисе, ти що – чемериці об'ївся?»)

Крім того, ще є:

Чемерівці – селище міського типу Хмельницької області, розташоване на річці Іванчику (притока Дністра). Вперше згадується за 1565 рік. Центр Чемеровецького району. Існувало ще якесь місто під назвою Чемериси, десь неподалік Бару (тепер Вінницька область) – за іншими даними – село. Його разом з Баром захопив – після відступу звідти татар – польський король Ян Собеський – про що й повідомляє Самовидець у своєму літописі під роком 1674.

Микола Фененко у своїй вельми цікавій і багатій книзі «Земля говорить» («Веселка», Київ, 1969 р.) пише, що «на Поділлі, у Вінницькій області сотню років існувало село Чемериси Волоські. Незрозуміла назва Чемериси, ще й Волоські! Сіл з подібними назвами в Україні кілька.

Десь у XVI–XVII століттях чемерисами називалися найманці з татар (а може, таке плем'я татарське було), що слу-

жили польським магнатам. Поступово вони вихрещувались, родичалися з українським населенням, ставали звичайними хліборобами». Як і більшість стародавніх населених пунктів України, село Чемериси Волооські після Другої світової війни було перейменоване більшовиками, здається, на Журавлівку (добре, що хоч не в Карломарксівку чи Ленінське).

У «Літописі руському» (Київ, видавництво «Дніпро», 1989 рік, переклад Леоніда Махновця) під роком 1149 записано:

«...і тоді рушили вони полками своїми до Луцька, і, пішовши, стали коло (города) Чемерина на (річці) Оличі».

Сьогодні це село Чемерин Ківерцівського району Волинської області.

Варто додати, що більшість вище згадуваних слів з коренем «чемер» записані на заході України, ближче до Гуцульщини та Угорщини, де й було вперше зафіксовано загадкового (але з малої літери) чемериса, котрий чомусь не любив дівочок. (Тільки не плутати цього чемериса з черемисом, бо черемисами в давнину називали марійців, і звідтоді поруч з прізвищем Чемерис існує його побратим Черемис, що по-стародавньому означає марієць. Черемисів згадує вже «Повість врем'яних літ» (Київ, «Радянський письменник», 1990, переклад В. Яременка):

«...а по Оці-річці, де впадає в Волгу, свою мову має мурома, і черемиси – свою мову, і мордва свою мову...

...А це інші народи, що дань дають Русі: чудь, весь, меря,

мурома, черемись, мордва, пермь, печера, ям, литва, зимігола, корсь, норома, либці свою мову мають...»

Звідтоді – після почутого сімейного переказу про далекого мого предка козака Чемериса, – я й шукаю на Запорозькій Січі Чемерисів – якщо й не предків своїх чи далеких родичів, – спробуй доведи з ними свою спорідненість, як вони вже оповиті імлюю історії – то бодай хоч однофамільців.

Хто шукає, той і знаходить.

Знайшов і я «свого» Чемериса на Запорозькій Січі – та якого! Самого пана кошового отамана! Ми знаємо далеко не всі прізвища кошових отаманів запорозької козацької республіки.

А точніше, знаємо лише кількох найбільш популярних керівників Запорозького коша – наприклад, Петра Сагайдачного, Івана Сулиму, Івана Сірка (та і як таких легендарних не знати!), Костя Гордієнка, Петра Калнишевського, ну і ще кілька імен, і все. А на сьогодні вдалося знайти (в архівах та джерелах), як свідчить кандидат історичних наук В. Сергійчук у статті «Старшина Запорозької Січі» («Наука і суспільство», № 5, 1989 р.), сімдесят з чимось прізвищ кошових!

За двохсотлітню історію існування козацької вольниці кошових було значно і значно більше, адже обиралися вони щороку, і переважна більшість із них – лише на один строк.

Так ось, у 1667 році кошовим отаманом Війська Запорозького низового було обрано Остапа Васютенка-Чемериса.

«Ага! – вигукнув я радісно-задоволено, – виявляється,

Чемериси не тільки козакували, а й на кошівстві при булаві були!»

І почав я звертатися до джерел, аби дізнатися, хто ж він, мій далекий однофамілець, і чому в нього подвоєне прізвище – Васютенко, та ще й Чемерис? Переглядаю другий том «Історії Запорозьких козаків» Д. І. Яворницького і на сторінці 248-й у розповіді про події 1667 року – о, радість! – знаходжу того, кого й шукав:

«12 травня на раді (козаків. – *В. Ч.*) позбавили кошівства отамана Ждана-Рога й замість нього обрали Остапа Васютенка, званого ще Чемерисом, тобто польським татариним».

Виявляється, чемерис означає, що його носій був польським татариним? Але що це за дивний народ – чи народність – польські татари? Татар ми знаємо кримських, але – польських? І якщо Остап Васютенко (судячи з ім'я та прізвища – українець) та справді татарин, бодай і польський, то як козацтво, бодай і при своєму інтернаціоналізмі, могло на свого батька і владику, кошового отамана обрати татарина, бодай і польського? Як, бо тільки з 1450-го по 1556 рік кримські татари зробили 80 спустошливих набігів на Україну (це із зафіксованих історією, а скільки їх насправді було!), погнавши в неволю сотні і сотні тисяч українського люду! (Відомо, що тільки у 1575 році татари взяли в Україні 35 тисяч бранців для продажу їх на невільницьких ринках.) То як татарин, бодай і польський, міг стати у запорожців – єдиних рятувальників України від татарських навал – кошовим отаманом?

А річ у тім, що Остап Васютенко був українцем. Але чому це він – син Васюти – та ще і якийсь Чемерис? Наші предківськисяни часто мали, крім законних прізвищ, ще й прізвисько, що вказує на яку-небудь рису його характеру, зовнішності, діяльності, звичок тощо. Так от – у нашому прикладі Васютенко – це прізвище, законне, родове, а прізвисько Чемерис вказує на походження Васютенків чи радше його батьків-дідів і взагалі, предків із польських татар чемерисів.

Але чому це татари – і які саме татари? – на службі в Польщі звалися чемерисами?

Виявляється, було таке тюркське плем'я, зване чемерисами. (Тюрками називається велика група споріднених за мовою народів – татар, узбеків, азербайджанців, казахів, киргизів, якутів, турків тощо.) Що це – самоназва, чи їх так прозвали сусіди, і що воно означає – невідомо. Але те тюркське плем'я чемерисів (а для поляків чи українців всі тюрки були на одне обличчя – татари, як у свою чергу, для тюрків всі не тюрки) переселилися до Польщі (ось чому звідти, із заходу, почало в Україні свій шлях слово «чемерис»), служило їй, потім Україні. У 1541 році барський (з міста Бар, що на Вінниччині) староста Бернард Претович (українська історія називає його оборонцем рідного народу, бо він неодноразово наздоганяв татар, які хапали українську людність, і звільняв бідних невільників) вирушив у погоню за татарською ордою, щоб звільнити захоплених нею українців, що він робив постійно. Так ось його загін, як свідчить польський хронікер

Мартин Бельський, склався «з козаків невеликим числом і чемерисів...»

З часом, із століттями і новими поколіннями, тюрки-чемериси ставали в Польщі поляками (як тоді казали, ляхами), на Україні – українцями, і тільки прізвисько Чемерис вказувало, що колись далекі предки цієї людини або були вихідцями з тюрків-чемерисів (ймовірно половцями), або поруч них жили (в їхніх краях), чи були схожими на них, тож і називали такого чемерисом. Як, наприклад, чорного – циганом (чи тепер негром), хоч він міг і не належати до циган. І тоді до українського прізвища такого українця (українця вже не в першому коліні) Васютенка додавалося прізвисько Чемерис – на згадку, хто були його предки. А з часом прізвисько – будьяке – втративши свій прямий смисл, ставало законним, офіційним, як би ми сказали, прізвищем. Так з'явилося з прізвиська Чемерис прізвище Чемерис. Чи, наприклад, Лях, предки якого були вихідцями з Польщі, Литвин – з Литви, Татаренко – син татарина тощо. І ще в часи Запорозької Січі, невдовзі після Остапа Васютенка-Чемериса, з'явився полковий старшина Війська Запорозького Низового племінник кошового отамана Петра Калнишевського Стефан Чемерис.

Так нарешті розкрилася таємниця мого (та й не тільки особисто мого, Чемерисів багато в Україні!) прізвища – від тюркського племені (чи народності) чемерисів. Але що у них означало слово «чемерис» – їхню національність, себто самоназву, чи якусь характерну рису їхню – звичаїв, побуту,

віри тощо – то вже, мабуть, назавжди залишиться загадкою.

Але звідки тоді походить назва старовинного чоловічого одягу, пошитого в талію з фалдами ззаду, званого чемеркою (чемерою, чемерчиною)? Чи не є, чи, вірніше, не був то національний одяг тюрків-чемерисів?

Чи вони, тюрки-чемериси, дали назву отруйній рослині чемериці – може, в давнину, вона росла біля поселень чемерисів, тож інші люди, їхні сусіди, і прозвали ту рослину чемерицею, що й приказкою в Україні стала: крутить носом, як від чемериці. А пили чемериси що? Чи ж, бува, не власну горілку, названу від них чемерівкою?

І, певно, дітей у них було рясно, бо ту чемерівську малечу (як у циган – циганчата) сусіди весело звали чемервою – бо звідки взятися цьому слову?

А може, вони вперше в Україні поселилися на території теперішньої Хмельницької області – ось від них і пішло тамтешнє селище Чемерівці, центр Чемеровецького району? Отож і в давній пісні питали якогось там тюрка-чемериса (чи їхнього нащадка), чому це він, мовляв, дівочок не любить? Але цього нам тепер вже ніхто не скаже – чому він не любив дівчат? (Бо всі інші Чемериси, яких я знав, чи про яких чув, дівочок любили – аж-аж!..)

На стіні мого кабінету висить «Пам'ятна грамота» з козаком-бандуристом вгорі. Вона починається такими словами:

«Ми, козаки курінні, і Кошовий отаман славної Микитинської Січі, лицарі війська Запорозького низового Кода-

СПОВІЩАЄМО СІЄЮ ГРАМОТОЮ, що наїжджав до нас у Микитинську Січ в серпні у рік Різдва святого 1999 дня 5 сей волелюбний козак, прийнятий з великою пошаною тутешнім товариством славного війська Запорозького низового.

ПІДТВЕРДЖУЄМО СІЄЮ ГРАМОТОЮ, що не щадячи живота свого, шануючи предків козачих й усього українського народу, з великою пошаною відвідав святі місця всіх п'яти Запорозьких Січей: Бучацько-Токмаківської, Микитинської, Старої Чортомлицької, Базавлуцької, Нової Підпільно-Покровської і кинув жменьку земельки святої до Хреста пам'яті вічної слави війська Запорозького низового і всієї України-матері, що власник грамоти оцієї посвятився по істинно козацькому звичаю в козаки Микитинської Січі, славного війська Запорозького низового при всій чесній громаді товаришів-побратимів у присутствії вітця святого...»

Таким чином ще один, званий Чемерисом, – а точніше, автор цих рядків – був прийнятий до Кодацької паланки (бо жив я тоді в місті Січеславі на Дніпрі) війська славного Запорозького, в чому й розписуюсь: козак Валентин з козацьким ім'ям Січеславець, син Луки, від самого дня народження званий Чемерисом – і тільки Чемерисом і ніким іншим. Амінь!

Прадід Артем, дід Макар, батько Лука

Мого прадіда звали Артемом. Я його ніколи не бачив, бо помер він за три роки до мого народження, але чув про нього багато. Бабуся часто його згадувала: прудкий був Артем, казала, на сто п'ятому році життя не ходив, а – бігав. Все підбігцем, підбігцем, тож ніхто з ним довго не міг зійти. А йому – сто та ще й п'ять років. Отакий був твій прадід, царство йому небесне, хрестилася бабуся. Коли б не голод тридцять третього (а люду тоді багато померло), то й досі, мабуть, жив би.

Прадід мій Артем Чемерис (глибше прадіда я генеалогічне древо мого роду не досліджував, бо не збереглося, крім прадіда, жодних даних), так от, мій прадід Артем Чемерис, якого тридцять третього року прикінчив комуністичний голодомор, народився року 1828-го. Тридцять три роки був кріпаком і лише після 1861 року, як було ліквідовано кріпацтво в Росії (вона ж його разом з усією Україною в те кріпацтво й загнала!), вирвався на волю. Відносну, бо яка була воля в Російській імперії – відомо.

Про кріпацтво (бабуся мені переповідала) прадід розказував так: «А що... жили й тоді люди. І я жив. А що мав робити? Вибору в мене не було: або кріпак у пана, або... діти ста-

вали кріпакками лише тоді, коли виростали в підпарубчаків чи й парубчаків. А простіше, – коли надівали штани. Надів штани – поганяй на панщину. Хочте – вірте, хочте ні, а так у нас тоді водилося. Надів, значить, штани, до дівчат лошаком молодим заіржав – поганяй на панщину. Все! Ти вже кріпак, панська людина. Можна сказати, його худоба. Двоноге бидло. А не надів штанів – ти ще ніби дитина і залежиш тільки від рідного батька, а не від пана. Тож я не надівав штани аж до двадцяти літ – все хотів мій батько, щоб я довше вільним побув... Я, каже батько, здуру надів штани в п'ятнадцять літ, бо дуже до дівчат потягло, та й опинився в ярмі. А ти – покозакуй ще... А як козакувати, коли ти без штанів, га? – реготав прадід, він завжди був веселий, може, тому довго й жив. – Отож я до двадцяти літ у довгій сорочці ходив – як тоді багато хлопців у нас робило, щоб одсторонитися від панщини бодай на кілька років. Тому з нас ніхто не сміявся – біда нас до того змушувала. А вже як надів штани у двадцять літ, так і погнали на панщину – бо до дівчат заглядав... Краще панщина, як у двадцять літ без штанів. На кутку хлопці й дівчата ввечері чи в неділю збираються, а мене до гурту не приймають – без штанів. То я й надів. Хай, думаю, женуть мене в кріпацтво, аби лишень я міг до дівчат ходити... Тоді ж і оженився – на кріпачці».

Прадід Артем був учасником Севастопольської оборони 1854–1855 років, під час Кримської війни. Особисто знав матроса Кішку і багато про нього вдома розказував, але по-

дробиці тих розповідей, ніким не записані, доки я виріс, якось і розгубилися, постиралися з пам'яті... Бабуся їх уже призабула, всі ж інші, хто знав Артема, на той час вже помирали.

Бачив царя, який приїздив у Крим чи в Севастополь. Який саме цар – не знаю, але, мабуть, Микола I. Прадід, переповідала бабуся, був дуже розчарований, бо сподівався і вірив, що цар, навіть як людина, був чимось незвичайним, а прадід, вилізши на дерево – інакше царя при збіговиську народу та солдатів не можна було побачити, – уздрів маленького низькорослого чоловіка (а може, то йому так здалося – з подиву?!), рудого, котрий на перший погляд не являв собою нічого. Ну, анічогісінько такого, щоб видавало в ньому божого помазаника. Тому прадід Артем все життя був явно розчарований, що цар виявився таким... не вдатним з себе, чи що. Цар, а наче звичайнісінький дядько, обурювався прадід. Казна-що таке!

Із Севастопольської кампанії прадід привіз химерну річ (найбільше диво нашої сім'ї): у плескатій пляшці з вузьким горлом був дерев'яний хрест, він стояв у стружках, а позад нього знаходилась картинка, що зображувала відсічену голову хрестителя Іоана Предтечі, який провістив близьке пришествя Христа. Він і похрестив Ісуса разом з іншими. Прадід розказував, що такі штуки – хрест у плескатій пляшці з вузьким горлом – виготовляв на дозвіллі (власне, між бо-ями) один севастопольський моряк. І роздавав солдатам на

згадку. Дав він таку пляшечку й моєму прадіду. Той хрест у пляшці зберігався в нашому сімействі більше ста років і десь у вже шістдесятих роках ХХ століття остаточно струхлявів, хоч сама пляшка й була міцно закоркованою. Та, мабуть, волога якимось туди все ж просочувалась, і хрест розсипався. Але більш як сто літ все ж таки простояв, і в нашому селі не було такої людини впродовж тих ста років, яка б не тримала пляшечку в руках і не дивувалася їй, чухаючись – і як це через таке вузесеньке горло пляшечки вставлено хрест?

Дечим подібним займався і мій прадід. Він був маленький, рудий, швидкий і весело-говірливий – говорив швидко, з гумором, вмів чудакувати й розігравати інших. Дуже любив плодові дерева, й будучи непоганим садівником, вирощував їх – у нього росли найкращі в селі груші, яблука, сливи. І такого саду, як у нього, більше ніхто не мав у селі.

Старий забавлявся різним чудакуванням. Зокрема, коли з'являлися маленькі яблучка чи грушки – ще пуп'янки, – заводив маленьку грушку в пляшку через вузеньке горло, підв'язував її до гілки і підпирав її разом з пляшечкою тичкою з рогулькою. Груша росла собі в пляшці й росла – сонячні промені через скло, звичайно ж, проходили, і груша почувалася там у теплі й затишку. А коли вона досягала належних їй розмірів, садівник тоді відламував гілочку і ходив по селу, показуючи диво – пляшку з вузеньким горлом, у якій була велика груша – справжня, щонайсправжнісінька. Селяни, спершу не знаючи його витівок, дуже дивувалися, як він

через отакуньке горло ухитрився запхати в пляшку отакезну грушу? Прадіда це від душі потішало. І він залюбки носився з тією пляшкою, показуючи всім, інтригуючи людей, доки груша у пляшці й не згнивала, завершивши свій життєвий цикл. І тільки тоді старий з жалем, що дійство закінчилося, паличкою виймав з пляшки рештки груші, мріючи про наступне літо, коли він знову повторить таке «диво». І радів з того, як дитина. У його рудих прокурених вусах завжди блукала хитра-хитрюща посмішка – така ж була і в його примуржених очицях, що завжди так і стріляли на стрічного з єдиною метою – як би його оце негадано розіграти.

Мине декілька десятиліть (та що там казати, більш як піввіку!) і вже на початку ХХІ століття у 2003 році мені якось потрапить на очі (і треба ж такому збігові: в той час, як я, працюючи над повістю-спогадом «Це я, званий ще Чемерисом», саме завершував розділ про прадіда Артема Чемериса та його дивацтва) інформація в одній газеті про сербського священика з косівського містечка Ліплян, котрий, виявляється, вже в наші дні теж вирощує груші в пляшці, як те робив мій прадід на початку тридцятих років, тільки століттям раніше.

Щоправда, сербський панотець Ранджел пішов трохи далі у вирощуванні груш у пляшках, з'єднавши чудакування з практичною основою, себто комерцією, додумавшись до того, до чого свого часу – от жаль! – не докумекав мій загалом винахідливий і вдатний до чудасій Артем Чемерис. А при-

думає він ось що (а втім, можливо, це сербський народний промисел?): як груша виростала у пляшці, протоієрей наповнював її ракією – традиційною сербською самогонкою з фруктів і через місяць самограй у пляшці з грушею, власне, не без впливу груші, перетворювався на смачний і міцний напій, що його винахідник назвав у свою честь – ранджелівкою. І з успіхом продає таку пляшку іноземцям по 40 євро за штуку. Пляшки ранджелівки з чималою грушею всередині йдуть, як свідчить журналіст, нарозхват. Це допомагає творцеві ранджелівки не лише самому виживати за дуже і дуже непростой ситуації в Сербії та його численному сімейству, а ще й утримувати православний храм, у якому він служить старшим священиком.

Але й це ще не все.

Виявляється, протоієрей Ранджел успішно підторгує ще й хрестами. У пляшках. Хрести аж ніяк не можуть «пролізти» через вузьке горлечко посудини, чим і приваблюють покупців. І ось, виявляється, яка технологія виготовлення тих сувенірів, що їх винахідливий священик продає у своєму кіоску разом з різним церковним начинням. Спочатку із стовбура акації (акація – міцне дерево і стійке до гниття, й до того ж, запашне, що дає золотистий колір) лобзиком вирізується дощечка потрібної довжини і ширини – з пазами для з'єднання. Потім деталі хреста – власне, розібраний хрест, – творець відправляє у пляшку через вузьке горло і потім довгим гачком накладає пазик на пазик – всередині

плескатої пляшки з'являється хрест. Але чіпати пляшку ще не можна – хрест розсиплеться, бо нічим не з'єднаний. Треба наповнити пляшку звичайною водою і залишити на тиждень, аби дерево набухло. А вже тоді деталі хреста міцно з'єднаються за допомогою пазів. Після того пляшка промивається гарячою водою і наповнюється... Так-так, ракією. Ще через місяць самогонка перетворюється в настоянку янтарного (вплив акації) кольору.

Таких пляшок сербський панотець (не від доброго це, правда, життя) продав іноземцям щось більше шести тисяч! Купують охоче – американці, росіяни, фіни, поляки – із складу міжнародного воєнного контингенту по підтримці миру в Косово.

«Прощаючись з отцем Ранджелом, – закінчує автор свою розповідь, – я все ж таки задав дразливе запитання: а як же поєднується служіння Господу і таке загалом не надто благородне і навіть гріховне виробництво?

– У людині є духовні й тілесні начала. Якщо ти прилучишся до духовного, прочитав молитву, очистився, – відповів панотець, – то чому б не задовольнити тілесні потреби. Не втрачаючи розуму і міри у всьому».

Коли мій батько ще юнаком змудрував детекторний приймач (вони тоді були в моді) і дав прадіду Артему навушники, старий, послухавши голоси, хоч страшенно й подивувався, що в маленькому кружальці навушника хтось гомонить, але був щиро переконаний, що то – робота нечистої сили.

Не інакше! І більше навушники й до рук не брав, лише хрестився, проказуючи: «Свят-свят!..» (Він був глибоко віруючим, по кілька разів на день молився і ходив до церкви, як на свято душі.)

Помер мій прадід Артем у тридцять третьому від голоду, у віці ста п'яти років. Бабуся казала, що жив би й ще, якби не голодомор.

Про його старшого сина Семена я нічого не чув, а ось його молодшого Макара, свого діда, я, здається, добре знав. Принаймні в дитинстві, в перші десять років мого життя.

Мій дід, царство йому небесне, Макар Семенович Чеме-рис, ніде правди діти, таки любив круте слівце в емоційній бесіді. Або й просто так, швидше за звичкою, що міцно вкорінилася в його єство. Тож у розмові вживав такі круто-солоні вислови та слівця, що їх я аж ніяк не можу, бодай і для прикладу, отут процитувати.

А ще в нього було улюблене звертання (власне, слово-паразит): «Ти ж...» і тулив він його до своїх слів раз по раз, воно саме так і випорхувало з-під його рудих та прокурених – як і в прадіда, – вусів. Тільки мав він на увазі «Ти ж...», а виходило в нього трохи інакше: «Ти ш...» Себто виходив звук «ш» замість «ж». Тож діда Макара і дражнили в селі «дід Тиш». І так до нього прилипло оте «дід Тиш», що односельці невдовзі й забувати почали, яке в нього справжнє ім'я, – дід Тиш та й усе. Навіть мене малим дражнили на вулиці: онук діда Тиша! Я невідь-чому сердився. Я навіть дуже сердився,

коли мене звали «онуком діда Тиша». І не тому, що я не хотів бути дідовим онуком, а через оте слівце «Тиш». Воно мене, малого, навіть лякало й ім'я – не ім'я, а казна-що таке. І я часом зі сльозами кричав, що я онук діда Макара, а не якогось там... Тиша. Але мене вперто дражнили на вулиці онуком саме діда Тиша – а чужих ротів, як відомо, не позатикаєш! Забігаючи наперед, скажу, що пізніше я буду сердитись, коли мене, вже тоді підлітка, ні-ні, та й назвуть у селі Саньчиним сином – матір мою звали Олександрою, Шурою, або по-сільському Санькою. А мене відповідно – Саньчиним сином. Востаннє так мене назвуть – вже у віці 30 років, коли я приїду в село провідати свою хрещену Дашу (Чемерисівську Дашу, як її звали у селі).

– А-а, то це ж Саньчин син, – протягне якась бабуса, ще подруга моєї, тоді вже покійної матері. Я чекав, що стара назве мене ще й онуком діда Тиша, навіть хотів, щоб мене так назвали, на згадку про дитинство і мого діда Макара, але – не назвали. Діда Макара вже тоді в селі почали призабувати, – а жаль...

А треба сказати, що малим я чомусь боявся діда Тиша. І заздрісно поглядав на свою меншу сестричку Ніну, яка любила сидіти в діда на руках – вона тоді ще не ходила. Вона взагалі так і не зробила в своєму коротюсінькому житті жодного кроку – не встигла. Вона була такою малою, думав я тоді, що навіть не знала, що діда треба боятися. А я вже знав і тому боявся. Коли я приходив до бабусі в гості (до бабусі,

а не до лякливого діда Тиша!), то спершу обережно зазірав у двір – чи не видно де діда? А загледівши його у дворі – він постійно товкся в ньому, завше знаходячи собі роботу, без якої не міг і хвилини побути – то ладен був дременути назад. Вхопившись за хвіртку, стояв сторожко, зазираючи у двір, готовий в першу-ліпшу мить залопотіти штанцями. Але, загледівши мене, дід лагідно озивався: «Заходь, Валько, заходь...» І я обережно, пересилуючи свій страх, готовий до втечі, заходив. І все одно його боявся – чомусь мені здавалося, що в нього завжди сердиті очі, а ще руді колючі вуса і цигарка, що вічно там стирчала, диміла й сипала іскри... Я починав задкувати, а дід ще лагідніше мене призапрошував: «Йди, Валю, не бійся, я тобі та-акого гостиньчика приготував!..» Спокуса отримати гостинчика була такою великою, що я перемагав страх – до наступного приходу в гості до діда з бабою. А ось Ніна діда не боялась і навіть за вуса, коли він брав її на руки, смикала. А все тому, був я твердо тоді переконаний, що Ніна, якій і року не виповнилось, і яка тільки й уміла, що повзати, просто не знала, що діда Тиша треба боятися. Дід любив носити Ніну на руках, вона ще радісніше смикала ручками його за колючі, прокурені вуса, й обоє вони тоді сміялися. І дід Тиш тоді ставав зовсім-зовсім не страшним. Так вони мені удвох найбільше й запам'яталися. А баба, дивлячись, як вони сміються, і собі осміхалась: от реготуни! Одне мале, а друге старе...

Сестричка моя Ніна – земля пухом її крихітному тільцю! –

дідова улюблениця, пожила-посміялася в світі білому щось трохи менше року й померла, так і не навчившись ходити. Тільки й могла трішки постояти, тримаючись або за дідову холошу, або за поділ бабиної спідниці, або за мене, іноді й звалюючи мене. Дід Макар дуже за нею сумував. Тієї осені, як померла моя крихітна сестричка («Ще янголятко, – плакала бабуса, – хай би краще я замість неї померла. Я мо', й грішна, а воно ж безгрішне...» – «Все у волі Божій... – зітхав дід. – Для чогось вона потрібна Господу, коли забрав її до себе...»), так ось, тієї осені, як померла моя сестричка (щось у неї з легеннями недобре виявилось), дід Макар сторожував за мостом у Богівцях колгоспний баштан. Повертаючись додому зі сторожування, неодмінно брав з собою маленький кавунчик чи диньку жовтеньку, заходив на кладовище – це йому було по дорозі, – і клав гостинчик на могилку Ніночки... А мені й досі вчувається, як вони удвох – маленька моя сестричка і дід Тиш – весело сміються... А сьогодні вже вони всі там, разом: і батько Ніни, і мати її, і хрещена моя, і дід Тиш, і бабуса Зінька, і молодший братик мій Віталік – тільки я один з усього сімейства ще в цьому світі... Але, відживши своє, стільки, скільки мені Господь виділив, сподіваюсь, що зустріну їх там усіх, Чемерисів моїх дорогих і рідних...

У Заїчинцях, як і в більшості тодішніх сіл до більшовицького, Жовтневого перевороту, була церковно-парафіяльна школа або – парафіяльна, адже діяла вона при церковній па-

рафії і належала духовному відомству. Початкові парафіяльні школи були однокласні (2–3 роки навчання) і двокласні – 4–5 років навчання. Селянські діти, бідняки з бідняків, здобували там елементарну грамоту – вміння читати, писати і рахувати. Для не дуже вдатних до навчання дітей і цього було забагато (принаймні досить), а ось для здібних то було великою підмогою, вікном у світ широкий. І міф про нібито суцільну неписьменність українського села до сімнадцятого року є більшовицьким міфом, створеним з політичних міркувань. Щоправда, не кожна сім'я віддавала дітей до школи (навчання було добровільним) – з різних міркувань. І все ж, наприклад, у 1910 році в Заїчинцях на 1329 жителів (це разом з малими, ще дошкільного віку дітьми, а сім'ї тоді були багатодітними) нараховувалось тільки «добре письменних» 330 осіб. Елементарну ж грамоту знали майже всі – тією чи тією мірою. Газет і книг у селі тоді не водилося, а ось Біблію могли читати майже всі люди старшого віку.

Учнем заїчинської церковно-парафіяльної школи був і мій батько – Лука Макарович Чемерис, тоді просто Лука, маленький хлопчик, що ніколи не відзначався здоров'ям, але був надзвичайно твердим і цілеспрямованим у досягненні своєї мети. Народився він року 1912-го і за народженням мав – за канонами майбутніх радянських ідеологів, – просто-таки зразкову біографію: бідняк із бідняків! Покійна мати моя, бувало, згадувала (а сама вона походила з середняків, себто трохи заможніших селян, її батьки навіть мали свою

конячину, пару волів і ще щось там із живності, а також землю), що бідніших за Чемериса Макара Семеновича, батька мого батька, у Заїчинцях тоді не було. А втім, забігаючи наперед, скажу, що таким же бідним Макар Чемерис залишався і за радянської влади в колгоспному господарстві! Більше того, саме за радянської влади він переніс найжахливіший голодомор (дивом уцілів) та й інших утисків зазнавав. Не завжди вистачало й на пісний борщ з квасолею, без жодної краплі жиру чи олії, а про хліб Чемериси більше мріяли, аніж їли його – за колгоспного ладу, коли за популярним тоді висловом вусатого кремлівського горця «жити стало краще, жити стало веселіше».

За тих злиднів та нестатків маленький Лука навіть не міг, як усі діти, нормально ходити до парафіяльної школи – не було кому пасти корову. Десь року 1918 Макар Чемерис таки спромігся придбати теличку і виростив з неї корову, що й стала годувальницею Чемерисів. Але теличку, як і пізніше корову, треба було пасти – з дня в день, аж до снігу. І малий Лука й пас ту корову, починаючи з п'яти рочків – найняти пастуха не було за що. Пастух з мого батька, як згодом розповідали його однолітки, був просто зразковим – корова жодного разу не побувала в шкоді, як то траплялося раз по раз з іншими пастухами. Хлопчик Лука був невідлучно при годувальниці: вона пасеться, Лука стоїть, хоч і цілий день стоятиме, як вона пастиметься, а тільки корова приляже, то аж тоді й він присяде. Такого пастушка в Заїчинцях ще тре-

ба було пошукати!

Пас він корову за селом на толоці, побіля річки, на вигоні в селі, деінде ще. Пас із ранньої весни й до пізньої пізньої осені, аж до Покрови, до того, як мороз сковував землю, і під снігом корова вже не могла скубти травичку – лише тоді муки малого Луки закінчувалися, і він нарешті міг піти у школу. Інші діти вже давно вчилися, з початку осені, а батько мій приходив до науки або в кінці листопада, або як тепла осінь була – і на початку грудня. Приходив і швидко наздоганяв учнів – за це його вчителі приймали, коли б він не з'явився. У маленького Луки був непомірний потяг до знань і велика кебета до навчання – схоплював усе на льоту! В п'ять років Лука вже вмів читати й писати. Забігав він до школи й просив дати йому «щонебудь» почитати – йому давали, бо знали, що хлопчик діда Макара дуже акуратний і книжку поверне цілу-цілісіньку. Так ото ж, аж із першим снігом корову нарешті ставили до повітчини, і маленький пастушок, почепивши через плече полотняну торбинку, пофарбовану бузиною, легенько вдягнений в якихось батькових шкарбунах та блаженькій свитинці, з нетерпінням, аж підстрибуючи біг до церковнопарафіяльної школи. Завжди був найкращим учнем, з ходу все вловлював, і йому не треба було по двічі повторювати. Читав гарно і легко, пам'ять мав просто незвичайну – міг з одного прочитання запам'ятати цілу сторінку суцільного тексту. Будучи ватагом від природи, у школі завжди ходив в активістах, гарно співав у шкільному хорі, ви-

пускав стінгазету і непогано малював (малював він все життя гарно і все життя в колгоспі випускав стінну газету – то його було улюблене заняття). Одне слово, був усюди на видноті, все вмів, усе встигав, і ним не могли нахвалитися і віщували йому велике майбутнє.

У школі (за більшовиків вона стала загальноосвітньою) він провчився до двадцять першого року, закінчивши десь чотири класи – більше тодішня школа не мала.

Почалося нове життя, і Лука неповних дванадцяти років (зростом маленький, худенький від постійного недоїдання, погано зодягнений, але чи не найграмотніший у селі) з головою поринув у нове революційне життя. Все в ті ж неповні дванадцять років він разом із своїми друзями та двоюрідними братами Чемерисами – Панасом Пилиповичем та Архипом Пилиповичем і найближчим другом своїм, Юшком Антоном Опанасовичем, відкрили у 1921 році в селі першу хату-читальню і були її активістами. Батько невдовзі став завідувачем хати-читальні, а коли організували лікнеп, був його учителем і вчив дорослих так, що всі до нього йшли охоче. Там же йому вперше приглянулась дівчина Шура, на прізвище Гуржій, із середняків, яку він учив і з якою згодом побрався, ледве їй виповнилося п'ятнадцять років. (Як почесному, згадувала мати, то їй тоді й п'ятнадцяти не було, а чотирнадцять. Рік добавили, бо в сільраді не хотіли їх розписувати. Поставили п'ятнадцять, але все одно вагалися – і в п'ятнадцять надто мала ще. От якби, казали, дописати шістна-

дцять... Але дописали лише п'ятнадцять, і мати подала рушники, коли завідувач хатою-читальнею, на рік за неї старший Лука Чемерис прийшов її сватати.) Був активістом у селі, і до нього селяни йшли, шукаючи правдуматінку, і батько допомагав, як міг, а коли треба, то й у Семенівку чи й кудись вище писав.

Комсомольцем – першим у селі, – він став у чотирнадцять років, у 1926 році, під час роботи 7-го з'їзду ВЛКСМ.

Один зі стендів сільського музею присвячений першим комсомольцям Заїчинців. Ось вони, перші: Чемерис Лука Макарович, Чемерис Афанасій Пилипович (перший тракторист села, починав ще на «Фордзоні», водив трактори аж до виходу на пенсію, трудяга взагалі був превеликий, воістину з раннього ранку й дотемна не злавив з трактора і, мабуть, навічно пропахтів мастилом), Чемерис Архип Пилипович (як тоді говорили, сини Макара та Пилипа, комсомол у моєму селі створили двоюрідні брати Чемериси), Ющенко Олександр Васильович, а секретарем комосередку вони обрали свого товариша Дем'яна Новохатька – останній, пройшовши війну, загине вже в мирний час, коли працюватиме в Семенівці на начальницькій посаді, тіло його привезуть в Заїчинці і поховають на старому кладовищі поруч з могилою мого батька.

Чим тоді комсомольці займалися? Будували нове життя. А ще організовували комсомольські суботники, працювали з молоддю. До речі, молоді в ті роки у селі було дуже ба-

гато, більше сотні, а в комсомол вступили лише п'ятеро, і це свідчить, що успіхом в ті роки комсомол не користувався. Вже, пригадую, по війні, як я навчався в школі, в комсомол зараховували (сиріч приймали) усіх гамузом, класами, по досягненню віку, все відбувалося формально, навіть згода не була потрібна. А втім, хто б тоді наважився відмовитись від вступу в комсомол! Не зараховували до «ленінської молоді» лише відвертих порушників дисципліни – такі в кожному класі водилися, та стійких двічників, але й таких, врешті-решт, приймали – щоб було стопроцентне охоплення молоді комсомолом. Чим займалися сільські комсомольці в довоєнні часи, – я не знаю, але, як написано в історії комсомолу – індустріалізація, колективізація сільського господарства, культурна революція та соціалістичне змагання...

Десь на початку вісімдесятих я повіз своїх малих дітей – сина й дочку – в село Заїчинці, щоб показати їм свою батьківщину. У ті роки в селі вже діяв історико-краєзнавчий музей, нагороджений навіть медаллю. Тодішній директор Заїчинської середньої школи Михайло Іванович Богдан водив мене від стенда до стенда (серед них був і стенд з моїми книжками), розповідав про ті чи ті експонати музею. Я багато почув від нього про історію виникнення села, про сотника Костяного та його козаків, про дореволюційні часи і, звичайно ж, про знаменитих заїчинців.

Як виявилось, мешканець мого села Богдан-Блакитний М. В. був учасником подій 1917 року в Петрограді.

У 1921 році він працював секретарем Хорольського повітового комітету РКП(б), але чомусь далі не піднявся і кар'єри партійної так і не зробив. На початку вісімдесятих переїхав у місто Фрунзе (тепер Бішкек у Киргизії), здається, до когось із своїх дітей. Там же й помер. Ревoluційним матросом був і другий заїчинець Губенко К. Т. Серед активістів села на стендах музею значиться і мій батько з титулом: «Зачинатель колгоспного руху».

Як і повсюди, в Заїчинцях спершу організовувався комнезам – 1919 рік. Активістами нового життя за даними сільського музею були Яровий Ф. П., Гапула М. С., Юшко О. А., Балацир М. А., Балацир Л. М., Малохатко В. М., Павленко Д. Ф. А найпершими членами комнезаму були Мазанько О. Г. та Сідаш І. Г., вони й розподіляли поміщицьку землю. Сідаш потім став першим головою волоскому с. Заїчинці, до якого входили Біляки, Бакумівка та Василівка. В часи денікінщини перебував у партизанах. Після нього головою сільради у 1924–1927 роках був Головка С. Ю., хоч як не дивно – син попа. Щоправда, від батька, «представника релігійного опіуму», йому довелося привселюдно відректися, а батько його прокляв і, зрештою, опинився на Соловках, де й зник.

А потім у селі почали створювати колгоспи, спершу їх було кілька: «Вільна праця» імені Шевченка, «Червоний промінь», «Червоний шлях», а в 1930 році вони зорганізували-

ся в один колгосп – «Перемога» (після війни – «Радянська Україна»), і першим його головою став Паталах С. А., за ним до війни головував Німченко П. С.

Як би ми сьогодні не оцінювали ті події, що почалися в сімнадцятому (для мене, наприклад, так звана Велика жовтнева соціалістична революція є всього лише контрреволюційним переворотом Ульянова-Леніна та купки його прихильників-однодумців, котрі, антизаконно захопивши владу, на сімдесят з гаком літ утвердили свою страшну диктатуру. У 1939 році в Полтавській області було, порівняно з 1926 роком, населення менше на 380 892 чоловіки – це наслідки репресій більшовиків у 1920–1930-х роках та голодомору, організованого кремлівською клікою Сталіна в 1932–1933-х роках), але для бідних і затурканих селян гасла їхні звучали привабливо – соціальна рівність, всі стануть багатими, справедливість і т. д., і т. п. Біднота за ними пішла, не дуже тоді усвідомлюючи, що ж це за справедлива рівність, коли в одних треба силою забрати (такого навіть царські сатрапи не чинили), а другим віддати. Не врахували, що сьогодні беруть у когось і когось теж беруть, а завтра надійде і твоя черга, і в тебе заберуть, і тебе теж заберуть, і твій слід навечно западе десь на Соловках чи в неісходимому Сибіру, що всуціль і було. Забули, що на чиємусь горі не будеш щасливим. Та й нікуди не можна було поскаржитись, адже нещасних людей, як і обіцяли – «железной рукой загонім человечество к счастью», так і заганяли – на той світ.

У колгоспи ж на початку 1939 року силоміць було (у Заїчинцях заганяли тільки силоміць, а хто не хотів вступати в колгосп, тих сім'ями вивозили – навічно – в страшний Сибір) загнано 395 756 селянських господарств. Дорого моїм землякам обійшлося оте примусове заганняння «железної рукою» до загального «счастья». Як я вже згадував, на фронтах Другої світової війни полягло 128 моїх односельців. Скільки їх померло від голодомору в 1933 році (а померло дуже багато, тільки точних даних не збереглося), то в сусідньому селі Біляки (3 км від нас) на фронтах полягло 179 чоловік, а в голодомор 1933-го, організований сталінцями та їхнім кривавим очільником, померло 1002 чоловіки. От і виходить, що навіть нашість фашистів за чотири роки війни забрало біляківців менше, аніж організований своїми ж голодомор!

Але, попри все, ті, кого не вивезли з села, хто змушений був вступити в колгосп, аби врятуватися від так званого розкуркулювання, за своєю вічною звичкою, другою потребою, трудилися добре, не покладаючи рук. Вірили, що ось-ось вони нарешті наблизять обіцяне Москвою «світле майбутнє».

Трудилися тяжко, голодно – це я на собі пам'ятаю. Принаймні по 1953 рік, доки жив у селі – це було життя надголодь, з непевністю в завтрашньому дні, це великі податки, що їх доводилось сплачувати...

І все ж люди трималися, тяжко несли свій хрест і труди-

лися на совість – за вродженою звичкою трудитися на совість (такий вже менталітет селянина) і про заїчинських хліборобів, особливо про жіночі ланки, я пишу тільки шанобливо.

Перебуваючи в сільському музеї, записав собі до записника, що першою жінкою-шофером, комбайнером і трактористкою була Зінаїда Іванівна Вештик. Першим шофером – Божко Яків Іванович. Дивився на «Свидетельство», видане Степаниді Антонівні Харченко, чабану колгоспу «Перемога». У 1938 році вона домоглася від отари овець сокольської породи 132 ягняти на 100 маток, за що була затверджена учасницею Всесоюзної сільськогосподарської виставки і занесена в Почесну книгу. Але хіба в Заїчинцях від того стало краще жити? Рідко хто з них їв пшеничний хліб чи бодай житній, тільки кукурудзяники, і то – надголодь. За м'ясо вже й не кажу, але срібну медаль тоді ж отримала свинарка Євдокія Семенівна Фурса, яка померла у злиднях та хворобах, нажитих тяжкою працею. І – у повному забутті, нікому не потрібна.

Першою жінкою-трактористкою була Паша Овсіївна Штокаленко. Перший «Фордзон» у село прибув у 1925 році, і першим за його кермо сів Мусій Степанович Шумейко – я його ще застав. Трудівник він був великий, але теж із нестатків не вибирався і помер у бідності.

Ні, не покращили заїчинські трудяги-передовики нового життя, не наблизили світлого майбутнього, воно так і не

з'явилося, і по 1953 рік у селі, яке інших годувало хлібом, майже не знали пшеничного хліба.

Де тільки не побували мої односельці! Богдан Г. Ю. – у партизанському з'єднанні Ковпака (нагороджений Червоною Зіркою). Із 354 односельців, які пішли на фронт, 16 були нагородженими орденами Червоної Зірки. Коли почалася епопея з «подвигом» Брежнєва на Малій землі, виявилось, що один заїчинець Німченко В. М. командував десантним підрозділом на Малій землі. Молодий хлопець Іван Зінченко дійшов до Берліна і загинув на його вулицях у травні сорок п'ятого.

Усім загиблим односельцям у селі поставлено пам'ятник⁶, стела з їхніми іменами. Іноді мені здається, що я – тоді п'ятилітній хлопчина – бачив, як заїчинські чоловіки їхали на ту прокляту війну.

Мерещиться крізь даль років, що прощалися на вигоні, біля сільради, де зібралося все село. Чую, як плакали жінки і діти, а машини з чоловіками одна по одній прямують до мосту, на Семенівку – багатьом з них не судитиметься більше ніколи повернутися в рідне село.

⁶ У районі 40 безіменних та 385 інших поховань, у яких покоїться 1375 чоловік, 30 пам'ятників на братніх могилах.

як мій рідний татусь один- єдиний раз у своєму житті «стрибнув у гречку!» І що з того вийшло... (було, й таке було)

Трудову біографію мій батько розпочав напрочуд добре.

З чотирнадцяти років – на злеті. Його любили й шанували і вже тоді – в чотирнадцять років! – з повагою величали не інакше, як Лукою Макаровичем. І все життя – тільки неодмінно на ім'я й по батькові. Жоден з односельців не удостоювався такої честі!

Змалечку батько любив книги, Шевченка знав напам'ять, брав участь у сільському гуртку художньої самодіяльності й особливо з успіхом грав (про це в селі ще й мені розказували старожили) різні веселі ролі в комедіях – вдачу мав веселу, знав багато анекдотів, чудакував, любив читати зі сцени гуморески Остапа Вишні, що тоді тільки-но починався як гуморист, уривки з «Енеїди» Котляревського, співомовки Степана Руданського, байки Євгена Гребінки та Леоніда Глібова. Журнал «Червоний перець» (це крім «Вістей ВУЦВКУ» та «Селянської правди») жадібно перечитував від початку до кінця і весело сміявся. Коронною його роллю на самодіяльній сцені була роль тоді популярного в селах Стецька

із «Сватання на Гончарівці» Григорія Квітки-Основ'яненка. Все наше село захоплювалося його грою, а діти повсякчас бігали за ним вулицями і просили їм «показати Стецька». А коли він сватався до дівчини Шури Гуржій, то вона спершу відмовлялася – ледь чи не зі сльозами. Мені мати сміючись розказувала через багато років, як вона тоді плакала, коли її видавали за Луку Чемериса. Він їй подобався, і вона хотіла за нього піти, але... Але ж він Стецька грає! Ану як мене в селі дражнитимуть жінкою Стецька. А може, він і насправді такий?

У чотирнадцять років батько вже працював землеміром (невідомо, чи вчився де на цю справу, чи ні), був членом товариства «Геть неписьменність!», потім – членом Всеукраїнської надзвичайної комісії і активно «озброював знаннями» своїх односельців. Як почалися колгоспи – став бригадиром. У 1934 році в селі був лише один комуніст (факт промовистий, селяни, як чорт ладану, оминали компартію), але все одно в селі – план! – зорганізували партосередок – із комсомольців та співчуваючих їм. Тоді ж батька обрали кандидатом у члени партії – як активіста-комсомольця. В революцію, в краще життя, яке обіцяла збудувати партія, він свято вірив. Будучи кандидатом, батько вцілів під час тодішньої жахливої чистки партійних рядів – його на тім чистилищі навіть хвалили і прийняли в лави партії. Як був активним комсомольцем, так само активним став і членом партії. Вже й райком партії почав до нього придивлятися як до молодого-

го, енергійного і перспективного партійця, час од часу давав йому різні доручення, які батько з успіхом виконував. У нього вже зібралося кілька різних громадських доручень, і на все його вистачало, всюди він устигав. Працюючи польовим бригадиром, швидко вивів свою бригаду в передові, був одним з найактивніших членів правління колгоспу і вже навіть членом якихось районних організацій – устигав і в Семенівку їздити, і вдома працювати. Одночасно вчився, здав екзамени за сім класів (десятирічки тоді в селі не було), недовго послужив у війську, здається, на перепідготовці, як партійний кадр. Повернувшись з війська в чині політпрацівника і званні лейтенанта, взявся за бригадирство, але невдовзі був забраний у Семенівку – у райком партії на посаду інструктора. Кар'єра, як кажуть, почалася. Оскільки був він напрочуд енергійним та працьовитим, умів трудитися з вогником та завзяттям, перспектива на партійному полі діяльності перед ним відкривалася непогана. Його вже готували на посаду завідуючого відділом, але у цей час і стався з ним один гріх. Зразковий райкомівець, і раптом така... м-м... несерйозна пригода. Власне – він сам ускочив у халепу. Як згодом казав – солодку, аж до гіркоти. Простіше – вдарився в амурну історію (а втім, з ким із чоловіків не трапляється?). Тут – як і в усьому іншому, – я рідному батькові не суддя, я любив його за життя, люблю всі ці роки й по його смерті. Отож просто розповідаю про батька, не даючи оцінок його вчинкам і життю – дай Боже в своєму розібратися, зі своїми грі-

хами упоратись. Так ось, річ у тім, що мій татусь тоді ні сіло ні впало захопився однією жінкою. Більше того, закохався в неї. Треба сказати, що ні до того, ні після батько мій у подібні ситуації більше не потрапляв. Взагалі, він був добрим сім'янином, просто-таки зразковим – хоч у приклад його став. Але, як кажуть, від суми та тюрми не зарікайся. І ось із ним і стався той єдиний «стрибок у гречку», що ледь було не коштував йому кар'єри...

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.